

จดหมายข่าว

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 มิถุนายน 2531

โครงการหนังสือชุดของมูลนิธิฯ ก้าวรุดหน้าไปอีกขั้นหนึ่ง

รายงานข่าวจาก คณะบรรณาธิการหนังสือชุดของมูลนิธิโครงการตำรา ได้มีมาถึงจดหมายข่าวว่า บัดนี้คณะบรรณาธิการชุดต่าง ๆ ได้จัดประชุมกันเป็นที่เรียบร้อยแล้ว 5 ชุด ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ท่านพุทธทาสภิกขุ ฉายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐

ชุดนักคิดต่างประเทศ ที่ประชุมคณะบรรณาธิการ ได้ดำเนินการคัดเลือก นักคิดต่างประเทศที่จะนำมาศึกษา คือ Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx, Adam Smith, Sigmund Freud และ Decart

ชุดผู้นำไทย คณะบรรณาธิการชุดนี้ได้ตกลงกันว่า หนังสือชุดนี้จะเป็นการศึกษาบทบาทของผู้นำด้านต่าง ๆ คือ ทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนา วิชาการ และศิลปวัฒนธรรม โดยมีช่วงการศึกษานับตั้งแต่เริ่มต้นการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่ คือนับตั้งแต่รัชกาลที่ 4 จนถึงปัจจุบัน แก่นของเรื่องในชุดนี้ ต้องการให้เป็นการศึกษาบทบาทของผู้นำในกระบวนการก่อตัวของรัฐสมัยใหม่

บุคคลที่จะเลือกมาทำการศึกษา ก็มีดังเช่นสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กลุ่ม รศ. 130 กลุ่มผู้นำหนังสือพิมพ์ (เชียวสุตเส็ง, พระยาวิณัยสุนทร (วิม พลกุล) กศร. กุหลาบ เทียนวรรณ ดร. ปรีดี พนมยงค์ นายควง อภัยวงศ์ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ พลเอกเผ่า ศรียานนท์ กรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ กลุ่มผู้นำเงิน พุทธทาสภิกขุ เป็นต้น

ชุดวรรณกรรมไทย ที่ประชุมของคณะบรรณาธิการได้กำหนดแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้

1. ชุดชีวิตและงาน จะศึกษาชีวิตและงานของบุคคลดังเช่น ยาชอบ อ.อุดากร แม่อนงค์ อิวเมอร์ริสต์ แม่วัน ครูเหลื่อมไม้เมืองเดิม อังคาร กัลยาณพงศ์ กศร. กุหลาบ

2. **Anthology** กำลังอยู่ในการดำเนินการทำข้อเสนอ ทั้งแบบ Chronology Anthology, Selected Anthology และ Thematic Anthology

3. ชุดหนังสือหายาก ที่ประชุมคณะบรรณาธิการ กำลังตรวจสอบเกี่ยวกับหนังสือที่น่าพิจารณาจัดพิมพ์ เช่น แอมแบงค์, พัทธยา, สาวสองพันปี และคาราหวัน

4. วรรณกรรมศึกษา จะเป็นการดำเนินการจัดทำประวัติวรรณกรรมของไทย

ชุดประวัติศาสตร์ไทย คณะบรรณาธิการได้ประชุมตกลงกันกำหนดหัวข้อศึกษาดังเช่น ระบบศักดินาของไทย, บั้วในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย พ.ศ. 2325-2475, ภาชีอักษรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย 2325-2482, การชลประทานในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น, การขนส่งและคมนาคมในสยามเก่าและสยามใหม่, ประวัติศาสตร์การทหารไทย, ประวัติศาสตร์ของคนนอกคอกในสังคมไทย และวิวัฒนาการของชาตินิยมไทย เป็นต้น

ชุดเพื่อนบ้านไทย ชุดนี้จะเป็นการศึกษาเกี่ยวกับประเทศในกลุ่มอาเซียน และกลุ่มอินโดจีน

แหล่งข่าวยังได้กล่าวต่อไปว่า เมื่อคณะบรรณาธิการได้วางแผนการดำเนินการเรียบร้อยแล้วดังกล่าแล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือจะมีการประชุมคณะบรรณาธิการทุกชุดอีกครั้งหนึ่ง โดยมีประธานบริหารมูลนิธิโครงการตำราฯ เป็นประธานในที่ประชุม เพื่อที่จะพิจารณาแผนดำเนินงานขั้นสุดท้ายอีกครั้งหนึ่ง หลังจากนั้นก็จะเป็นการดำเนินการทบทวนตัวผู้เขียนต่อไป

อนึ่ง หนังสือชุดที่จะทำออกมา มีมูลนิธิโครงการตำราวางวัตถุประสงค์ไว้ เพื่อให้เป็นตำราประกอบการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพเหมาะสมสำหรับนิสิตนักศึกษา รวมทั้งบุคคลทั่ว ๆ ไปที่ใฝ่รักด้วย

บอกกล่าว : ข่าวสังคมวิชาการ

● กระบวนการหยั่งเสียงเลือกผู้บริหารมหาวิทยาลัย เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นหลังจากการต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย 14 ตุลาคม 2516 แต่การหยั่งเสียงไม่มีผลทางกฎหมายที่จะผูกมัดให้ สภามหาวิทยาลัยจะต้องแต่งตั้งผู้บริหารตามผลของการหยั่งเสียง และสิ่งที่น่าสังเกตก็คือ ในการแต่งตั้งคณะคณาจารย์ครั้งก่อน และการแต่งตั้งอธิการบดีของมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ครั้งหลังสุดนี้ สภามหาวิทยาลัยได้สร้างสิ่งที่อาจเป็นกฎหมายจารีตประเพณีขึ้นมา ก็คือ ผู้ที่ได้รับการแต่งตั้งไม่ต้องชนะคะแนนจากการหยั่งเสียง หรือ ผลจากการหยั่งเสียงจาก สายอาจารย์มีน้ำหนักกว่าสายข้าราชการ และสายนักศึกษา หรือต่อไปการหยั่งเสียงอาจจะไม่มีความหมายเลยก็ได้ จึงเป็นที่น่าเสียดายที่พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ซึ่งกำหนด ให้การหยั่งเสียงมีผลในทางกฎหมายด้วย มีอันต้องตกไปตามการยุบสภา

และคงไม่ขอแสดงความยินดี หรือ เสียใจกับคู่ candidates ตำแหน่งอธิการบดี มธ. ซึ่งเป็นกรรมการบริหารของมูลนิธิทั้ง 2 ท่าน เพราะเชื่อว่าไม่ว่าจะมีตำแหน่งหรือไม่ท่านก็สามารถทำงานสร้างสรรค์ได้

● มีรายงานวิจัยน่าสนใจชิ้นหนึ่งที่ขอ แนะนำ คือ รายงานวิจัยของ TDR1 โดย อาจารย์ อัมมาร์ สยามวาลา และ อาจารย์สุทัศน์ เศรษฐบุญสร้าง เป็นรายงานวิจัยที่เป็นส่วน หนึ่งของโครงการ **Political Economy of Agricultural Pricing Policies** ของธนาคาร โลก ซึ่งทำการศึกษาในประเทศด้อยพัฒนา 19 ประเทศ รายงานนี้ศึกษาสินค้าเกษตร ส่งออกที่เป็นหลัก 4 ชนิด คือ ข้าว น้ำตาล ข้าวโพด ยางพารา รายงานนี้ไม่เพียงแต่ศึกษา นโยบายราคาแต่ศึกษานโยบายอื่นที่มีผลทาง อ้อมต่อราคาสินค้าเกษตรด้วย และผลการ ศึกษาปรากฏว่าในปัจจุบันผลกระทบทางอ้อม นี้มีอิทธิพลมากกว่านโยบายการเก็บภาษีภาค เกษตรโดยตรง แต่เนื่องจากยังไม่มีกรพิมพ์ เผยแพร่ ผู้สนใจสามารถหาอ่านได้จากหนังสือ **เศรษฐกิจไทย : บนเส้นทางแห่งสันติประชา- ธรรม เล่ม 1** ซึ่งนอกจากจะมีบทความเรื่อง “ผลกระทบของการแทรกแซงของรัฐที่มีต่ออุตสาหกรรม การเงิน การโอนทรัพยากรจากภาคเกษตรกรรม และการกระจายรายได้ พ.ศ. 2503-2527” ซึ่ง

เป็นส่วนหนึ่งของรายงานวิจัยนี้แล้ว ยังมีบทความทางเศรษฐกิจอื่น ๆ ที่น่าสนใจอีก เช่น “**วิวัฒนาการแนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมายังประเทศด้อยพัฒนา**” ของ **ดร.มิ่งสรรพ์ สันติกาญจน์** และเล่ม 2 ก็พิมพ์เสร็จแล้ว มีบทความน่าสนใจ อาทิ “**นโยบายการเงินการคลังในสามทศวรรษ**” “**สำนักงบประมาณกับกระบวนการกำหนดนโยบายงบประมาณ**” เล่ม 1 ราคา 150 บาท เล่ม 2 ราคา 220 บาท มีจำหน่ายที่ศูนย์หนังสือ มธ.

● งานวิจัยเงินทุนรัชดาภิเษกสมโภช ประจำปี 2531 ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทางสายสังคมศาสตร์ที่ได้รับรางวัลผลงาน วิจัยดีเด่น ได้แก่ เรื่อง “**ขุนนางกับความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและการปกครองในสมัยอยุธยา**” ของ **มานพ ดาวรัตน์สกุล** และ “**ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ. 2368-2404)**” ของ **ศรีสุพร ช่างสกุล**

● โครงการสำนักพิมพ์ “คบไฟ” ซึ่งมีวัตถุประสงค์ในการจัดพิมพ์หนังสือทางด้าน สิทธิมนุษยชน จะออกหนังสือเล่มแรก เป็นรวมบทความแปลชื่อ **คอร์ปชั่น** มี **ดร.ชัย-อนันต์ สมุทรวานิชย์** เป็นบรรณาธิการ มีบทความ อาทิ **คอร์ปชั่นในมิติทางประวัติศาสตร์, สังคมของคอร์ปชั่น, กระบวนการสร้างความทันสมัยกับการคอร์ปชั่น, กลวิธีของการฉ้อราษฎร์บังหลวงทางการเมือง** ผู้สนใจติดตามได้ที่สำนักพิมพ์

เคล็ดไทย

● แปลกแต่จริงเรื่องทีหนึ่ง ไม่อาจสรุปได้ว่ามีทหารพรานบนรถโดยสารบัวใหญ่-นครราชสีมา ที่เจ้าของรถและผู้โดยสารบางคนยืนยันว่าเป็นต้นเหตุทำให้เกิดระเบิดขึ้น จนทำให้ผู้โดยสารเสียชีวิตถึงยี่สิบกว่าคนบาดเจ็บอีกหลาย

แปลกแต่จริงเรื่องที่สอง รัฐบาลยอมรับผิดว่าเป็นความบกพร่องของเจ้าหน้าที่ที่ประกาศเขตป่าสงวนทับที่ดินชาวบ้าน หลังจากปล่อยให้ผู้บุกรุกป่าพริกทิ้งไร่รามาประทุงมาราวจนถึง 8 ปี และความผิดพลาดเช่นนี้ก็อาจจะยังมีอยู่อีก จะมีการขอโทษครั้งที่ 2,3,4 หรือไม่หนอ

ออกัสติน นักธรรม และนักทฤษฎีการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 4 กล่าวว่า “**เมื่อเอาความยุติธรรมออกไปเสียแล้ว อาณาจักรจะเป็นอะไร ถ้าไม่ใช่ของโจรที่ยิ่งใหญ่**” ข้อความข้างต้นเป็นสำนวนแปลของ **ดร.สมบัติ จันทรวงศ์** ในหนังสือปรัชญาการเมืองตะวันตก ของมูลนิธิฯ จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์ ท.ว.พ.

● ในปัจจุบันความสนใจพุทธศาสนาในแง่การศึกษาและการปฏิบัติธรรมมีไม่น้อยทีเดียว และนับเป็นเรื่องน่ายินดีทั้งสิ้นที่ทำให้คนหันมาพิจารณาในปัญหาคุณค่า แต่พุทธธรรมจะเป็นทางออกให้สังคมไทยได้หรือไม่ หรือได้มากน้อยเพียงใดก็มีการพูดคุยอภิปรายกันหลายครั้งหลายหน และในการอภิปรายครั้งหนึ่งที่จัดโดยมูลนิธิโกมลคีมทอง ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษาในหัวข้อ “**ทางออกของสังคมไทยหรือเพียงแค่พุทธธรรม**” **เสกสรรค์ ประเสริฐกุล** มีข้อท้วงติงที่น่าสนใจก็คือ การนำเอาศาสนามาเป็นอุดมการณ์หลักในสังคมผลร้ายที่จะตามมาก็คือ จะมีคนกลางที่ผูกขาดการตีความศาสนาขึ้น เป็นเหมือน “**ยี่ปัว**” ระหว่างสวรรค์กับโลก ระหว่างนามธรรมกับสามัญชน อันจะนำไปสู่การกดขี่ในที่สุด ผู้สนใจเรื่องนี้หาอ่านได้ในวารสาร **ปาจารย์-สาร** ฉบับใหม่หน้าปกครูอาจารย์ปรีดีพนมยงค์

แนะนำหนังสือ

“ประวัติศาสตร์คลังสินค้า : การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457”

สุนทรী อาสะไวย์, แต่ง กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530. 268 หน้า. ราคา 79 บาท

คลังสินค้า หรือ หุ่นคลังสินค้า เป็นชื่อของเขตปลูกข้าวที่มีความสำคัญยิ่งของประเทศ ซึ่งเราได้รับการพร่ำสอนถึงความสำคัญดังกล่าวอยู่เสมอมา โดยเฉพาะในทางประวัติศาสตร์ คลังสินค้าได้เป็นตัวอย่างของยุคการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม นับจากสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ. 2398 จากการผลิตเพื่อส่งออกสู่การผลิตเพื่อการค้า แม้ว่าเด็กนักเรียนของเรามักจะนึกไม่ค่อยออกก็ตามว่า คลังหรือหุ่นคลังสินค้ามีที่ตั้งที่แน่นอนและกว้างใหญ่เพียงใดในแผนที่ประเทศไทย.

สุนทรী อาสะไวย์ ได้ฟื้นฟูชีวิตและจินตภาพของคลังสินค้ามาไว้ในงานเหล่านี้ ซึ่งการขุดคลังสินค้าได้เปิดพื้นที่กว้างขวางเปล่าขึ้นจากดินแดนอันเป็นที่อาศัยของสัตว์ป่าดุร้าย และมีผู้คนตั้งถิ่นฐานอยู่บ้างแต่ค่อนข้างน้อย และกระจัดกระจายเป็นหย่อม ๆ มาเป็นการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมากของชาวนาที่ต้องการทำงานรับจ้างชาวลาว นักเก็งกำไรที่ดินที่ตามันวาว พ่อค้าข้าวชาวจีน และโจรสลัด “เหตุผลใหญ่ที่สุดของการเข้ามา เข้าใจว่าเป็นเพราะการที่เห็นโอกาสที่เศรษฐกิจกำลังเฟื่องฟู การค้าข้าวกำลังเจริญ และราคาข้าวก็สูง คนจึงให้ความสนใจด้วยการเข้าไปลงทุนซื้อที่ดินและเข้าไปทำนา” (หน้า 95) และสำหรับโจรสลัด เศรษฐกิจที่เฟื่องฟูก็เป็นโอกาสทองของอาชีพโจรเช่นกัน.

ข้อความที่กล่าวข้างต้นก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า แม้หนังสือเล่มนี้จะเป็นหนังสือวิชาการ ซึ่งผู้อ่านที่ไม่คุ้นเคยอาจจะรู้สึกเบื่อบ้างแต่ยังไม่ได้อ่าน ตรงกันข้าม หนังสือเล่มนี้จะปลูกเรื่ออารมณ์และจินตนาการของผู้อ่านให้หวดกลับไปสู่อดีตเมื่อ 100 ปีที่ผ่านมา คลังสินค้าไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของผลผลิตข้าวที่เพิ่มขึ้นเท่านั้นอีกต่อไป หากทว่ายังเกี่ยวพันกับชีวิตอันโศกสลดของประชากรอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งชะตากรรมดังกล่าวได้เกี่ยวเนื่องมาถึงปัจจุบัน.

อย่างไรก็ตาม ข้อความที่ดูจะแจ่มชัดในการสรุปเค้าโครงของหนังสือเล่มนี้เห็นจะได้

แก่ ข้อความที่ปรากฏในบทคำนำของ ศาสตราจารย์ ดร. อัมมาร สยามวาลา ที่กล่าวว่า

“...สิ่งที่ปรากฏอยู่ในหลายส่วนหลายตอนของหนังสือเล่มนี้ ก็ดูเหมือนกับเห็นเหตุการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์และข้อตกลงที่รัฐบาลจะพึงมีกับธุรกิจเอกชน (โดยเฉพาะธุรกิจเอกชนที่มีชาวต่างประเทศเป็นผู้ร่วมลงทุนด้วย) เรื่องของการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้จากธุรกิจนั้น ระหว่างรัฐบาลผู้ลงทุน กับราษฎร เรื่องของความขัดแย้งระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ภายในระบบราชการด้วยกันเอง เรื่องของปัญหาการถือครองที่ดินที่เกิดจากโครงการจัดสรรที่ดิน นอกจากนี้ กรณีบริษัทขุดคลองแกลนุสยามจำกัด ก็เป็นธุรกิจการเกษตร (agri-business)

รายแสรยหนึ่งของประเทศที่รับจะดำเนินโครงการโดยอ้างว่า การดำเนินธุรกิจของตนจะมีส่วนช่วยให้เกษตรกรมีฐานะดีขึ้น”

สุนทรী ดูจะตั้งข้อสมมติฐานกับผู้อ่านสูงไปว่า เรื่องของสภาพทั่ว ๆ ไปทางเศรษฐกิจและสังคมของชนบทของประเทศตลอดจนลักษณะการขุดคลังสินค้าที่มีอยู่ก่อนหน้าการเริ่มต้นของโครงการคลังสินค้า เป็นที่รับรู้กันทั่วไปอยู่แล้ว ดังนั้น เธอจึงเริ่มบทที่ 1. ด้วย “ประวัติโครงการคลังสินค้า” ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลใดก็ตาม ก็จะทำให้ผู้อ่านอดที่อยากจะรู้รายละเอียดให้ได้อย่างแน่ชัดอีกครั้งไม่ได้ ดังนั้นเวลาอ่านจึงต้องคอยปะติดปะต่อเรื่องราวเอาเอง และแม้ว่าในบทที่ 6. จะมีตอน “แหล่งน้ำตามธรรมชาติที่ใช้ในการเพาะปลูก” และ “การพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการปลูกข้าวก่อนโครงการคลังสินค้า” แต่ก็ยังไม่สามารถสนองตอบความอยากรู้ดังกล่าวได้.

หากไม่เป็นการผิดระเบียบในการแนะนำหนังสือ ก็อยากที่จะกล่าวถึงหนังสือวิชาการอีกเล่มหนึ่งซึ่งมีความเป็นวรรณศิลป์มากเพื่อทดแทนและช่วยให้การอ่าน ประวัติคลังสินค้า สนุกมากขึ้น หนังสือเล่มนี้เป็นงานของ เดวิด บรูซ จอห์นสตัน (David Bruce Johnston) ซึ่งมี พรภิรมณ์ เอี่ยมธรรม เป็นบรรณาธิการแปล โดยให้ชื่อหนังสือว่า สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ. 2423-2473 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหา-

“ลักษณะไทย” จัดทำขึ้นด้วยเจตนาที่จะให้ผู้อ่านได้รู้จักลักษณะไทยด้วยคามองเมืองไทย และคนไทยโดยผ่านทางวัฒนธรรม ปรากฏผลออกมาเป็นลักษณะไทยอย่างที่เห็นอยู่ทุกวันนี้

เนื้อหาภายในเล่มได้กล่าวถึง “ภูมิหลัง” โดยแบ่งออกเป็น ๔ ภาค คือ-

ภาค ๑ : สังคมไทย โดย น.ร.ว. ลีฤทธิ ปราโมช

ภาค ๒ : ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ โดย พิสิฐ เจริญวงศ์

ภาค ๓ : น้า โดย ดร. สุมธ ชุมสาย ณ อยุธยา

ภาค ๔ : สถาปัตยกรรมแบบไทยเดิม โดย โชติ กัลยาณมิตร

“ลักษณะไทย” จึงเป็นหนังสือที่เทียบพร้อมด้วยสาระความรู้ของเรื่องราวที่เกี่ยวพันกับความ เป็นมาของไทย ด้วยรูปเล่มสวยงาม แข็งแรง พร้อมภาพประกอบ ๔ สีตลอดเล่ม จึงเหมาะ สำหรับห้องสมุด และมีไว้เป็นสมบัติส่วนตัว

WORLDWIDE

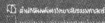

ลักษณะไทย

ไทยวัฒนาพานิช ๕๕๕ ถนนโมเดิร์นจิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐๐

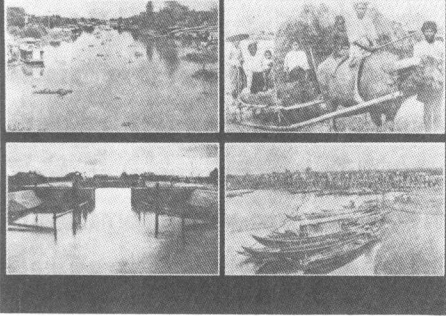
โทรศัพท์ ๒๒๑๐๖๑๑-๕

ประวัติคลองรังสิต

การพัฒนาที่ดินและนลกร: กบแก้วสังคัม พ.ศ. 2431-2457

สุนทรีย์ อาศวิชัย

วิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530) ในบทที่ 1 และ 2 ได้อธิบายให้เห็นถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐาน การพัฒนาการเพาะปลูก ความสัมพันธ์ทางสังคม ตลอดจน “โอกาสอันวยของตลาดค้าข้าวระหว่างประเทศ ได้ให้สิ่งจูงใจสำหรับการปรับปรุงที่ดินและโครงการชลประทาน” และโดยเฉพาะหน้า 20-26 ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในจุดมุ่งหมายของการขุดคลอง จาก “เพื่อเป็นการป้องกันตัวมากกว่าเหตุผลทางเศรษฐกิจ” โดย “รัฐบาล” มาเป็น “เหตุผลทางเศรษฐกิจ” และจัดการโดย “เอกชน” ซึ่งโครงการรังสิตเป็นโครงการแรกและโครงการเดียวในประวัติศาสตร์ที่บริษัทเอกชนได้รับสัมปทานพื้นที่กว้างใหญ่ที่สุด.

ช่วงปีที่ศึกษาของ ประวัติคลองรังสิตฯ คือระหว่าง พ.ศ. 2431-2457 ไม่ได้รับการอธิบายอย่างแจ่มชัดไว้ว่าหมายความว่าอย่างไร แต่จากการสำรวจพบว่า ปี พ.ศ. 2431 หมายถึงปีที่ได้มีการตกลงเซ็นสัญญาระหว่างบริษัทกับรัฐบาล ส่วนปี พ.ศ. 2457 น่าจะหมายถึงปีที่อายุสัมปทานของบริษัทในโครงการรังสิตได้หมดลง และคลองถูกโอนมาเป็นของรัฐบาล

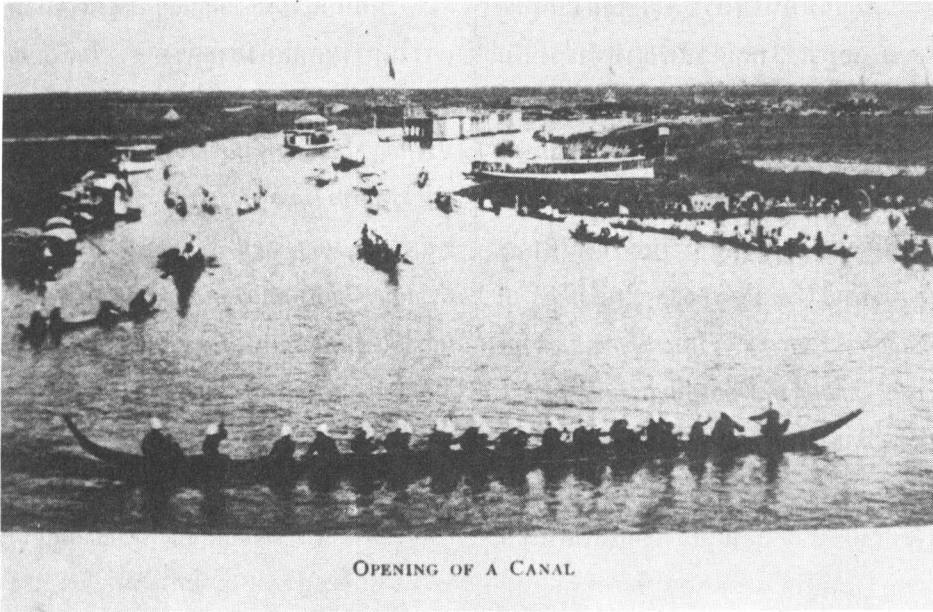
หนังสือเล่มนี้แบ่งออกเป็น 7 บท จากนั้นเป็นบทส่งท้ายและภาคผนวก บทแรกเป็น

ประวัติผู้ร่วมหุ้นในบริษัทขุดคลองแควนาศยาม และวิเคราะห์ตัวสัญญาที่ทำร่วมกันระหว่างบริษัทกับรัฐบาล ขณะที่ผู้รัฐบาลก็มีความคิดที่จะปรับปรุงและพัฒนาทรัพยากรของประเทศ ส่วนพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ผู้ริเริ่มและหุ้นส่วนคนสำคัญของบริษัทก็ได้ตอบสนองและ “เพื่อที่จะมิให้ต้องเสียพระราชทรัพย์ จึงได้ทรงเที่ยวตรวจหาทุ่งต่าง ๆ ในที่สุดก็ได้ความขึ้นกราบบังคมทูลขอพระบรมราชานุญาตขุดคลองในพระราชอาณาเขตเอง” (หน้า, 5) แต่โดยแท้จริงแล้ว การดำเนินการของเอกชนก็ย่อมแสวงหาผลประโยชน์จากการลงทุนให้ได้มากที่สุด ซึ่งการขุดคลองก็เป็นช่องทางของการลงทุนในช่วงขณะนั้น และจากสัญญาที่ทำกันถือว่าเป็น “พระบรมราชานุญาตพิเศษ” เพื่อเป็นการอุดหนุนแก่บริษัท ดังนั้นจึงเป็นสัญญาที่กล่าวถึงหลักการต่าง ๆ อย่างกว้าง ๆ ไม่มีรัดกุม และอาจตีความได้หลายทาง โดยสรุป “สัญญานี้จะสร้างปัญหาอย่างมากให้แก่รัฐบาล ขณะเดียวกันก็เป็นสัญญาที่ฝ่ายบริษัทได้เปรียบมาก และรัฐบาลจำเป็นต้องขอแก้ไขอีกหลายครั้ง” (หน้า, 7) การขอแก้ไขสัญญาจะมีขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ แต่ก็เห็นได้ชัดว่า “ยังมีได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก” (หน้า, 13) ดังนั้นปัญหาต่าง ๆ ก็จะมีมากขึ้นเมื่อเริ่มดำเนินการขุดคลองอย่างแท้จริง.

บทที่ 2. เป็นรายละเอียดของกระบวนการในการขุดคลองสายต่าง ๆ “ในจำนวนคลองที่ขุดยาว 22,879 เส้น 17 วา 13 สอกปรากฏว่า ได้ใช้แรงงานกุลิฉินขุด ยกเว้นเฉพาะคลองรังสิตซึ่งไม่ทราบจำนวน รวมทั้งสิ้นเพียง 1,385 เส้น 18 วา คือประมาณ 6% ที่เหลือ นอกจากนั้นจะใช้เครื่องจักรขุดทั้งสิ้น” (หน้า, 31) และการขุดคลองหลังจากใช้เครื่องจักรก็เป็นไปอย่างรวดเร็วและลดต้นทุน ประเด็นสำคัญของบริษัทนี้อยู่ที่ผลประโยชน์ที่ทางบริษัทได้รับ ซึ่งตามโครงการบริษัทขุดคลองในระยะแรกเพียง 7 สาย แต่โดยคำแนะนำและอนุญาตของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบคนใหม่ จึงมีการขุดคลองเป็น 3 ขนาดรวม 43 สาย หากทว่าจำนวนที่เพิ่มขึ้น เป็นการตัดชอยจากคลองเดิม “มิได้คำนึงถึงประโยชน์ว่าเมื่อขุดแล้วจะมีน้ำในคลองหรือไม่” และ “คลองที่ขุดไม่ได้ให้ประโยชน์แก่การทำนาในแง่ของการชลประทาน” และ “ทำให้บริษัทได้กรรมสิทธิ์ที่ดินทั้งหมดในเขตนี้” โดย “บริษัทติดตั้งสถานีขุดคลองระยะห่างกันพอดี ๆ ให้กินที่ในทุ่งรังสิตเป็นของบริษัทไม่มีเหลือ คือขุดคลองของชอยห่างกัน 60 เส้น ได้เป็นที่ของบริษัทฟากละ 30 เส้น สองคลองยื่นกันเป็น 60 เส้น ไม่มีที่ดินเหลือในทุ่งรังสิตเลย” (หน้า, 25)

บทที่ 3. กล่าวถึงทุนในการดำเนินงานและความขัดแย้งภายในของหุ้นส่วนบริษัท ค่าใช้จ่ายในการขุดคลอง รายได้ของบริษัททั้ง

OPENING OF A CANAL

จากการขายที่ดิน ค่าธรรมเนียมประตูน้ำ ค่าเช่านา และเงินค่าคลอง แต่รายได้จากการขายที่ดินและขายได้ดีในราว พ.ศ. 2440 (เนื่องจาก “แย่งกันซื้อ”) เป็นที่มาของรายได้ส่วนใหญ่ของบริษัท ซึ่งทางรัฐบาลก็ไม่สามารถควบคุมราคาซื้อขายที่ดินได้ และผู้ที่นำจะเรียกว่า “ผู้ขาดทุน” ก็คือรัฐบาล เพราะไม่ได้ทั้งค่าตอบแทน โดยคิดจากส่วนกำไรที่บริษัทได้รับร้อยละ 20 และเมื่อหันมาเปลี่ยนเป็นเรียกเก็บจากตราจอง ซึ่งรัฐบาลเป็นผู้ออกให้แก่บริษัทก็เก็บไม่ได้ นอกจากนี้รัฐบาลก็ยังคงเข้าไปจัดการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่บริษัทสร้างขึ้น.

บทที่ 4 กล่าวถึงการวิวาทแย่งชิงที่ดิน โดยเฉพาะระหว่างราษฎรกับบริษัท ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงยุคการเปลี่ยนแปลงในเรื่อง “กรรมสิทธิ์ที่ดิน” เนื่องจากที่ดินกลายเป็นสิ่งที่ “มีราคา” กว่าที่เคยเป็นมา ขณะที่กลไกและระบบในการใช้ยืนยันกรรมสิทธิ์แบบเดิมหละหลวมและบกพร่อง อย่างไรก็ตาม ผลประการหนึ่งก็คือ “รัฐบาลจึงเริ่มเห็นความจำเป็นที่จะต้องแก้ปัญหาใน 2 จุดด้วยกัน คือ การจัดระเบียบทะเบียนที่ดิน และการจัดระเบียบการศาลยุติธรรม” (หน้า, 88) ซึ่งเมื่อรัฐบาลสามารถจัดการดังกล่าวได้ ปัญหาวิวาทแย่งชิงที่ดินก็จะค่อย ๆ ลดลงไปในที่สุด แต่เหตุแห่งการวิวาทอีกด้านหนึ่งก็มาจากข้อสัญญาและความ

เห็นแก่ได้ของบริษัท ทั้งรัฐบาลก็ต้องเข้ามาจัดการแก้ปัญหาเหล่านี้ อย่างไรก็ตาม การวิวาทก็ทำให้เกิดการใช้อำนาจที่ไม่เป็นธรรมเพื่อให้ได้ที่ดินมาเป็นของตน ในกรณีคดีหนึ่งได้มีการบังคับให้ราษฎรออกไปจากพื้นที่ด้วยการใช้วิธีการที่รุนแรงโดยการเผาเรือนโรงของราษฎร และผลที่ตามมาประการหนึ่งจากการวิวาทนี้คือ “จะมีราษฎรไม่น้อยที่ต้องสูญเสียสิทธิในที่ดิน ต้องกลายเป็นผู้เช่าที่ทำงาน” (หน้า, 85)

บทที่ 5. ได้แสดงถึงสภาพของชาวนาที่อพยพเข้ามาในเขตนี้ อันเป็นผลมาจากเศรษฐกิจข้าวที่เฟื่องฟู การขูดคลองซึ่งชาวนาหวังกันว่าจะช่วยให้ทำการเพาะปลูกได้ดีขึ้นกว่าที่เดิม และการเลิกระบบไพร่ทาสซึ่งมีผลให้เกิดแรงงานอิสระ อย่างไรก็ตาม “ชาวนาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดิน” (หน้า, 90) เพราะที่ดินจะตกเป็นของพวกเขา คนมีทรัพย์สิน ซึ่งหากำไรจากการเล่นที่และจากค่าเช่า ตลอดทั้งความต้องการขายที่ดินเป็นแปลงใหญ่ ๆ ของบริษัทก็ทำให้ชาวนาที่แท้จริงหมดสิทธิที่จะเป็นเจ้าของ ซึ่งได้รับการวิเคราะห์และแจกแจงอย่างละเอียดในส่วนของการใช้ที่ดิน แรงงาน และทุนในการผลิตข้าว จริงอยู่รังสิตประสบความสำเร็จ “ในฐานะเป็นแหล่งผลิตข้าวเพื่อการค้า” (หน้า, 129) แต่ชาวนาในเขตนี้ก็ต้องประสบเคราะห์

กรรมอย่างมากในระยะเวลาไม่กี่ปีที่ผ่านมา โดยเฉพาะ “ภาระหนี้สิน” ซึ่งทวีคูณอยู่ตลอดเวลา ทั้งที่เป็นหนี้เงินกู้จากเจ้าของที่ดิน จากพ่อค้าจีน และภาษีต่าง ๆ ของรัฐบาล ซึ่งมีผลให้ชาวนาละทิ้งนาและอพยพออกอยู่ตลอดเวลา และทางรัฐบาลก็ “ไม่ได้มีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง” (หน้า, 136)

บทที่ 6. เพียงระยะเวลา 20 กว่าปีนับจากเริ่มการขูดคลองอย่างจริงจัง โครงการรังสิตก็แสดงให้เห็นจุดมุ่งหมายที่ “ค่อนข้างล้มเหลว” เพราะไม่มีการขูดคลองตามแผนการรับน้ำเข้ามาอย่างสมบูรณ์ นอกจากนั้นทางบริษัทมักไม่ขูดคลองตามขนาด ทั้งประตูน้ำและทำนบก็สร้างอย่างไม่มั่นคงถาวร ตลอดจนไม่มีการรักษาคล่องส่งน้ำตามสัญญา ซึ่งนอกจากจะมีผลกระทบต่อการผลิตข้าวในเขตนี้แล้ว รัฐบาลกลับต้องมีการปรับปรุงแก้ไขคลองนี้อีก ในที่สุดรัฐบาลต้องจัดทำโครงการชลประทานป่าสักใต้ (พ.ศ. 2458) ซึ่งการส่งน้ำร้อยละ 80 เพื่อเขตรังสิต และก็มีผลเพียงการรักษาระดับการผลิตในที่ดินส่วนนี้เท่านั้น นับว่าเป็นการลงทุนที่ “แพงมาก” สำหรับโครงการรังสิต.

บทที่ 7. กล่าวถึงโครงการขูดคลองทุ่งนครนายก หรือ ทุ่งดงละคร ของบริษัทเดียวกันนี้ ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำนครนายกหรือฝั่งตะวันออกของเขตรังสิตนั่นเอง

ในปี พ.ศ. 2447 ได้มีการตัดสินใจอนุญาตให้บริษัทได้ขุดคลอง ซึ่งการตัดสินใจ “เป็นไปอย่างรวบรัดโดยไม่ยอมฟังคำคัดค้านของฝ่ายกรมคลอง” หนึ่งในเหตุผลของผู้นำรัฐบาลขณะนั้นก็คือ “น่าจะอนุญาตให้ขุดที่ทำไปพลางก่อน” (หน้า, 183) และสาระสำคัญของสัญญาจะคล้ายคลึงกับสัญญาขุดคลองรังสิต (หน้า, 185) แต่ได้ให้สิทธิแก่บริษัทในที่ดินอย่างกว้างขวาง มากกว่าสัญญารังสิตเมื่อเริ่มต้น ดังนั้นปัญหาชนิดเดียวกับที่เกิดในรังสิตก็เกิดขึ้นที่นี้อีกครั้งหนึ่ง และเป็นไป “โดยทันทีทันใด” เมื่อเริ่มขุดคลอง โดยเฉพาะปัญหาเรื่องที่ดินและปัญหาเรื่องการสร้างประตูน้ำ (หน้า, 188) ทั้งคลองที่ขุดก็ไม่ได้อำนวยความสะดวกในแง่ของการเพาะปลูก (หน้า, 190) ไม่เพียงแต่ว่ารัฐบาลไม่ได้จัดการแก้ปัญหาที่บริษัทไม่ทำตามสัญญาแต่อย่างใด แต่ยังแสดงให้เห็นว่า รัฐบาลเองไม่ค่อยมีความคิดที่จะจัดการกับบริษัทอย่างเด็ดขาดและจริงจัง (หน้า, 198)

ปัญหาที่สำคัญของทุ่งรังสิตยังคงสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ซึ่งในบทส่งท้าย สุนทร

ได้แจกแจงให้เห็นว่า “เขตรังสิตปัจจุบันเป็นเขตที่มีปัญหาในเรื่องการถือครองที่ดินมากที่สุด” (หน้า, 200) อย่างไรก็ตาม จากการอ่านหนังสือเล่มนี้ก็มีข้อสงสัยอยู่สองประการ คือ 1) สายสัมพันธ์ระหว่างหุ้นส่วนบางคนในบริษัท คือ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ กับผู้นำรัฐบาล เป็นปัจจัยสำคัญอันหนึ่งด้วยหรือไม่ที่ทำให้ทางรัฐบาลเห็นอกเห็นใจ ประนีประนอม และไม่จัดการอย่างเด็ดขาดจริงจังกับทางบริษัทเมื่อไม่ทำตามสัญญา 2) ระหว่างการชลประทานซึ่งรัฐบาลก็เห็นประโยชน์ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับทางรถไฟซึ่งรัฐบาลให้ความสำคัญยิ่งกว่าและมีผลในด้านการเมืองการปกครอง จึงทำให้ทางรัฐบาลไม่พยายามเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการชลประทานหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างจริงจัง ข้อสงสัยส่วนตัวทั้งสองหวังว่าผู้รู้คงจะช่วยชี้ความกระจ่างขึ้นมาได้.

หนังสือเล่มนี้ยังมีประเด็นที่สำคัญและรายละเอียดที่น่าสนใจอีกหลายอย่างสำหรับการใช้ข้อมูลหลักฐานนั้นได้แสดงให้เห็นถึงความมานะอดทนของคุณสุนทรอย่างมาก ทั้ง

การนำมาใช้ก็ยากที่จะมีที่ติ และบางส่วน บางตอนก็มีการใช้ข้อมูลจากการบอกเล่าประกอบด้วย อย่างไรก็ตามเมื่อย้อนกลับไปดูส่วน จากผู้เขียน คุณสุนทรได้กล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ที่มีที่มาจากรายงานผลการวิจัยเรื่อง “บทบาทของรัฐบาลและเอกชนในการพัฒนา : พิจารณาเฉพาะกรณีโครงการรังสิต พ.ศ. 2431 ถึง พ.ศ. 2457” ซึ่งเสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2521. จากชื่องานวิจัยชิ้นนี้ทำให้เข้าใจว่าไม่น่าจะแตกต่างไปมากนักจากหนังสือเล่มนี้ จึงมีข้อสังเกตว่า หนังสือที่ให้ข้อมูลระดับพื้นฐานคงต้องใช้เวลาไม่ต่ำกว่า 10 ปีจึงจะได้รับการเปลื้องรูปเผยแพร่เป็นหนังสือ และหรือว่าการจัดพิมพ์ครั้งนี้เนื่องในวาระครบ 100 ปีของความล้มเหลวของโครงการรังสิตและความไม่ดูแลเอาใจใส่อาณาประชาราษฎร์เท่าที่ควรของรัฐบาลสมัยนั้นครับ.

อัครศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์

นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เพียงความเคลื่อนไหว

บทบาทของชนชั้นนายทุนจีนในสังคมไทย*

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล

เรื่องบทบาทของชนชั้นนายทุนจีนนี้ จะขอเริ่มต้นตรงปัญหาความคลาดเคลื่อนในทางวิชาการ 3 ปัญหา นั่นก็คือ

ในข้อแรก ปัญหาความคลาดเคลื่อนในการวิเคราะห์สังคมไทย หรือรัฐไทย ว่า รัฐไทยอยู่ในสภาพที่ถูกครอบงำโดยมหาอำนาจตะวันตกมากเกินไป จนกระทั่งในบางช่วงมีการสรุปว่าประเทศไทยเมื่อสมัยไม่นานมานี้เองยังลักษณะกึ่งเมืองขึ้น ซึ่งการวิเคราะห์ในลักษณะนี้จะเป็นการมองข้ามบทบาทของชนชั้นนายทุนท้องถิ่น (ซึ่งเป็นชาวจีนในประเทศไทยและมีอิทธิพลอย่างสูงในทางเศรษฐกิจตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์)

ในข้อต่อมา ก็คือ มีการวิเคราะห์ลักษณะของรัฐและสังคม โดยใช้คำว่าเป็นรัฐศักดินาอย่าง

ค่อนข้างคลุมเครือ และไม่ค่อยจะชี้ชัดลงไปว่ามีการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง อันที่จริงชนชั้นนายทุนในประเทศไทยซึ่งเป็นคนจีนที่อพยพเข้ามา มีบทบาทอย่างสูงในการผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของรัฐ และเลี้ยงดูรัฐไทยมาเป็นระยะเวลาอันยาวนานทีเดียว โดยเฉพาะในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงจากรัฐดั้งเดิม มาเป็นรัฐสมัยใหม่

ข้อที่สาม ก็คือ นักวิชาการหลายท่านโดยเฉพาะนักประวัติศาสตร์ ได้มีการนำเอาจินตภาพของคำว่าชาติในปัจจุบันไปใช้พิจารณาประวัติศาสตร์สมัยเก่า แล้วก็จะแยกคนจีนออกมาเป็น

ต่างชาติตั้งแต่ต้นจนจบ ทำให้ดูเหมือนว่า ปัญหาใด ๆ ก็ตามที่คนจีนเกิดกับชนชั้นอื่น ๆ ในฐานะที่คนจีนเป็นเจ้าของนายอาคาร หรือเป็นนายทุนนั้น คนจีนจะต้องเป็นผู้รับผิดชอบ เป็นแพะรับบาป ในขณะที่รัฐนั้นบริสุทธิ์ผุดผ่องมาตั้งแต่ต้น

ทั้งสามปัญหานี้ ในทางวิชาการแล้ว ควรจะต้องได้รับการสะสาง และทำให้กระจ่างลงไป

ในที่นี้จะขอเริ่มต้นเมื่อหลังกรุงศรีอยุธยาแตก เป็นที่ทราบกันดีว่าระบอบรัฐดั้งเดิมของไทยนั้น เป็นระบบการจัดตั้งกำลังคนทั้งสังคมเข้ามาไว้ในระบบไพร่ อย่างไรก็ตามเมื่อหลังกรุงศรีอยุธยาแตก ระบบนี้ได้ถูกทุบทำลายลงไปด้วยกองทัพของพม่า จนไม่สามารถฟื้นคืนมาให้เหมือนเดิมได้อีกต่อไป สิ่งที่เราพบก็คือ แม้ว่า ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์นั้นได้เกิดความพยายามที่จะฟื้นระบบไพร่ซึ่งเป็นระบบจัดตั้งองค์การชั้นล่างของรัฐขึ้นมาใหม่ แต่ทว่าก็ไม่สามารถที่จะกระทำได้ เนื่องมาจากเหตุผลที่สำคัญ

ก็คือ โพรที่ถูกวาดต้อนไปนั้นมีเป็นจำนวนมาก เสียชีวิตไปกันมาก และที่หลบหนีซ่อนตัวอยู่ในป่า ก็คงมีจำนวนไม่ใช่น้อย เพราะฉะนั้นรัฐไม่สามารถอาศัยระบบนี้เป็นฐานทางเศรษฐกิจได้อีกต่อไป จึงต้องอาศัยคนจีนมาทำการผลิตนอกระบบโพร และชนชั้นนอกระบบโพรเหล่านี้เองที่เป็นปัจจัยที่สำคัญของการฟื้นตัวของรัฐกรุงเทพฯ คือช่วยรัฐในการค้าขายกับต่างประเทศในฐานะเป็นทั้งผู้จัดการและผู้ผลิต

ในประเด็นเกี่ยวกับการผลิตย่อยเพื่อส่งออก ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์นั้น เป็นเรื่องที่ถูกเถียงกันอยู่ในหมู่นักวิชาการหลายท่าน ผมเองมีความเห็นว่าการผลิตในลักษณะเช่นนี้ ได้เฟื่องฟูมาตั้งแต่ก่อนที่จะทำสนธิสัญญาบาวริง และการผลิตในลักษณะเช่นนี้เองที่จุดให้ระบบโพรที่เสื่อมโทรมอยู่แล้ว ยิ่งเสื่อมโทรมเข้าไปอีก

การผลิตเพื่อการส่งออกโดยมีคนจีนเป็นแกนในการทำธุรกิจต่าง ๆ ได้ทำให้เศรษฐกิจเงินตราของประเทศไทยขยายตัวออกไปตั้งแต่ก่อนสนธิสัญญาบาวริง และทำให้รัฐสามารถเปลี่ยนนโยบายทางการคลังจากการที่หารายได้หลักด้วยการค้าขายเองมาเป็นการเก็บภาษีด้วยเงินตรา การเก็บภาษีเงินตรานี้เป็นก้าวกระโดดใหญ่ที่สำคัญ หมายความว่าภาครัฐเข้าไปแทรกในสังคม ไปจัดตั้งแรงงานเพื่อรับใช้รัฐจะน้อยลง แต่จะมีการใช้เงินตราส่งให้แก่รัฐแทนที่จะมาเป็นคนของรัฐเสียเอง เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้ประกอบการกับราษฎรเริ่มมีการสั่นคลอนโดยผ่านทางภาษีที่เป็นเงินตรา

ท่ามกลางสภาพดังกล่าวข้างต้น ระบบเจ้าภาษีนายอากร (ซึ่งอันที่จริงมีมาก่อนแล้ว) ได้เจริญออกมาขึ้นมา (ประมาณต้นรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา) โดยอาศัยการเติบโตขึ้นของระบบเศรษฐกิจเงินตราดังกล่าว

บทบาทของพ่อค้าจีนในช่วงนี้ก็คือ การกระตุ้น และแปรเศรษฐกิจ ที่เป็นแบบผลิตเองใช้เองให้ เป็นเศรษฐกิจเพื่อขาย ซึ่งรัฐเองก็เป็นตัวแปรที่กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง โดยการสนับสนุนให้คนจีนเข้ามาทำมาหากินในประเทศไทย คนจีนเหล่านี้เองที่เป็นแกนหลักกับรัฐในการทำให้เศรษฐกิจของสังคมฟื้นฟูขึ้นมาจากสภาวะที่ถูกทำลายโดยพม่า

ระบบเจ้าภาษีนายอากรที่เติบโตขึ้นมาเองนี้จะกลับมาถกคร่อนโครงสร้างรัฐเก่า และทำให้โครงสร้างของรัฐต้องเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ แต่เดิมนั้น ระบบการเก็บภาษีในสังคมไทยก็เหมือนกับระบบโพร ซึ่งในทางทฤษฎีแล้วเป็นการจัดตั้งที่มีลักษณะ

รวมศูนย์ แต่ในทางปฏิบัติแล้วจะมีลักษณะกระจาย คือ คนที่มีฐานะเป็นข้าราชการทุกคนจะมีหน้าที่เก็บภาษีไปด้วยในตัว อย่างน้อยที่สุดก็เก็บภาษีจากโพรที่อยู่ใกล้ของตัวเอง บรรดาเจ้าเมือง ผู้ปกครองท้องถิ่นต่าง ๆ ก็จะทำหน้าที่เก็บภาษีไปด้วย เมื่อเก็บมาแล้วก็จะชักไว้กับตัวเองส่วนหนึ่ง เหลือเท่าใดจึงส่งมายังส่วนกลาง ไม่มีการทำหลักฐานหรือบัญชีที่เข้มงวดแน่นอนว่าจะต้องส่งเท่าไรคือทางส่วนกลางไม่มีทางตรวจสอบได้

อีกทั้งในรัฐสมัยเดิมนั้น ภาษีจะเป็นอาวุธประการหนึ่งในการปกครอง กล่าวคือเมื่อราษฎรเกิดความทุกข์ยากเดือดร้อน ทำการผลิตไม่ได้ ก็จะมีการลดหย่อนภาษีให้ คือการเก็บภาษีไม่ใช่เก็บโดยไม่คำนึงถึงกาลเทศะหรือสถานการณ์ การลดหย่อนนี้จะเป็นเทคนิคประการหนึ่งซึ่งผลที่เกิดตามมาก็คือ ราษฎรจะเกิดความรู้สึกว่าได้ความเมตตาปราณี และเกิดความจงรักภักดีขึ้น

ดังนั้น การเก็บภาษีแบบเดิมนั้นจะเป็นทั้งแหล่งที่มาของรายได้ของรัฐ และเป็นอาวุธในการปกครอง เป็นแหล่งที่มาของรายได้ของผู้ที่ทำการปกครองทั้งหลาย ภาษีนี้นับถือว่าเป็นบรรณาการต่อผู้มีอำนาจ หากพิจารณาถึงคำจำกัดความ แม้กระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการทำพจนานุกรม คำว่าภาษีที่ปรากฏในนั้นแปลว่า "สิ่งของ หรือเงินทองที่ไชขุนาผู้มีอำนาจ" ไม่ได้มีความหมายดังเช่นที่เราเข้าใจกันในปัจจุบัน

เมื่อเกิดระบบเจ้าภาษีนายอากรแล้วมีผลอย่างไรกับรัฐไทย

ประการแรก ก็คือ ส่วนกลางได้เกิดองค์การจัดตั้งพิเศษขึ้นมา ก็คือ เจ้าภาษี ที่ทำหน้าที่รูด้าเข้าไปในปริมณฑลดั้งเดิมที่เป็นพื้นที่ของพวกขุนนางชั้นล่าง ขุนนางท้องถิ่นที่เคยเป็นผู้เก็บภาษีมามาก่อน เจ้าภาษีนายอากรนั้น จะประมูลการเก็บภาษีจาก ส่วนกลางแล้วดำเนินการเก็บภาษีในส่วนที่ตัวเองประมูลได้ เจ้าภาษีเหล่านี้ล้วนแต่เป็น "เจ้าพ่อ" มีอั้งยี่อยู่ในความคุ้มครอง มีกำลังอาวุธส่วนตัว เพราะฉะนั้นในช่วงนี้รัฐไทยจะอาศัย "เจ้าพ่อ" เหล่านี้ ซึ่งเป็นพวกพ่อค้าจีน รวบรวมผลประโยชน์มาไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งอันนี้จะเป็นพื้นฐานที่สำคัญของการปฏิรูปการปกครองเพื่อรวมศูนย์อำนาจในเวลาต่อมา

ประการต่อมาก็คือในระดับราษฎร แต่เดิมนั้น การเก็บภาษีเป็นสิ่งที่ลดหย่อนผ่อนปรนได้ แต่เมื่อมีระบบเจ้าภาษีนายอากรแล้ว ความสัมพันธ์จะกลายเป็นความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดแข็งเกร็งยิ่งขึ้น เพราะเจ้าภาษีนายอากรเป็นผู้ที่ลงทุนเก็บภาษีแบบนักธุรกิจ

คือมีการใช้เงินทุนไปประมูลแข่งขัน เพราะฉะนั้นการไปเก็บภาษีกับราษฎรนั้นจะเก็บด้วยความเข้มงวดเคร่งครัด ใครไม่ปฏิบัติตาม ใครเลี้ยงภาษีก็อาจจะถูกจับไปข่มเหงรังแกต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งจับไปล่ามโซ่ตรวนที่บ้านเจ้าภาษี อันเป็นผลสะท้อนประการหนึ่งที่สำคัญมาก เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร

ความร่วมมือระหว่างรัฐกับพ่อค้าจีนในช่วงก่อนสนธิสัญญาบาวริงเป็นไปด้วยความใกล้ชิด และต่างก็เกื้อกูลซึ่งกันและกันในการเติบโตของรัฐและของชนชั้นนายทุนเอง แต่สิ่งที่แทรกเข้ามาคือสนธิสัญญาบาวริง ในพ.ศ. 2398 มหาอำนาจจะวันตกได้เข้ามาบีบบังคับให้ไทยต้องเปิดประตูการค้าแบบเสรีซึ่งจะมีผลกระทบต่อตามมาคือ ตัวระบบเจ้าภาษีนายอากรจะถูกจำกัดการเติบโตในด้านกว้าง คือตามสนธิสัญญาได้ระบุไว้ว่าภาษีสินค้าเข้า-สินค้าออก จะต้องให้รัฐเป็นผู้เก็บเอง จะเอาไปประมูลให้เจ้าภาษีนายอากรไม่ได้ แม้ว่าจะมีการเพิ่มประเภทการเก็บภาษีภายในขึ้น แต่ก็เป็นภาษีที่ไม่สลักสำคัญ เช่นเก็บจากพายที่ใส่ขายเรือ เก็บจากถังน้ำ หรือจากพืชผักชนิดต่าง ๆ ไม่ได้ทำกันเป็นกอบเป็นกำเหมือนกับสินค้าที่เจ้าภาษีเคยส่งออกนอกมาก่อน เพราะฉะนั้นพันธมิตร์ดอันนี้จะหลวมลง แต่ที่เหลืออยู่และสำคัญก็คือ มีภาษีทางอ้อมจำนวนหนึ่งซึ่งผู้รัฐไทยไว้กับพ่อค้าจีนในระยะหลังสนธิสัญญาบาวริงเป็นระยะเวลายาวนาน นั่นก็คือ ภาษีจากพวกอบายมุขต่าง ๆ เช่น ฝิ่น เหล้า หวยลวดเดอรี

อย่างไรก็ตาม กระแสโดยทั่ว ๆ ไปก็คือ พ่อค้าจีนได้มีอิสระมากขึ้นในการทำการค้า เพราะการใช้อำนาจทางการเมืองมาจัดการทำธุรกิจทำไม่ได้ อีกต่อไปแล้วหลังสนธิสัญญาบาวริง เนื่องจากฝรั่งคอยจับตาดูอยู่ไม่ให้สิ่งเหล่านี้เกิดขึ้น แม้ว่าด้านหนึ่งพ่อค้าจีนจะได้รับผลกระทบกระท่อนถุยบ้าง ส่วนในอีกด้านหนึ่งนั้นก็กลายเป็นว่าชนชั้นนายทุนจะต้องพัฒนาไปตามระบอบการแข่งขันแบบเสรี ซึ่งปรากฏว่าชนชั้นนายทุนชาวจีนเหล่านี้หาได้พ่ายแพ้ต่อฝรั่งในการแข่งขันไม่ ไม่ได้อ่อนจนอย่างที่หลาย ๆ ท่านเคยประเมิน เนื่องจากพ่อค้าชาวจีนมีเครือข่ายในการทำการค้าขายภายในประเทศไทยซึ่งได้สร้างสมกันมานานพอสมควรแล้ว เช่น ช่วงประมาณปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 คือ หลังการทำสนธิสัญญาบาวริงประมาณ 30 ปี คนจีนก็ยังคงคุมการค้าระหว่างประเทศของสยามประมาณถึง 60 กว่าเปอร์เซ็นต์ ในขณะที่อังกฤษคุมได้เพียง 20 กว่าเปอร์เซ็นต์เท่านั้น ทางด้านเหมืองแร่ คนจีนคุมอยู่จนกระทั่งสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เนื่อง

จากนับตั้งแต่ พ.ศ. 2450 (1907) ฝรั่งเศสได้นำเอาเครื่องจักรกลเข้ามาใช้ในการทำเหมืองแร่ คนจีนจึงจะรู้สึกถึงการถูกคุกคามในฐานะดังกล่าว

ในเรื่องเกี่ยวกับการทำโรงสี การค้าข้าวออกนอก ก็ไม่มีปัญหาฝรั่งเศสผู้ไม่ได้ โรงสีต่าง ๆ ค่อย ๆ เปลี่ยนมือกันมาจนกระทั่งกลายเป็นของพ่อค้าเสียเป็นส่วนใหญ่ และตลาดค้าข้าวของสยามในช่วงหลังสนธิสัญญาบาวริงก็ยังมีคนจีนโพ้นทะเล กับคนจีนในแผ่นดินใหญ่เป็นตลาดที่สำคัญ เพราะฉะนั้นการที่มีสายโยงใยกับคนจีนด้วยกันเองทำให้พ่อค้าจีนได้เปรียบพ่อค้าฝรั่ง และพ่อค้าไทยอย่างมาก จนกระทั่งฝรั่งเองก็ต้องมาจ้างคนจีนทำหน้าที่เป็นนายหน้าให้ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงข้อได้เปรียบต่าง ๆ หรือความสามารถที่คนจีนมีอยู่เหนือฝรั่ง

ฐานะทางเศรษฐกิจของคนจีนหลังสนธิสัญญาบาวริงยังเข้มแข็งมั่นคง และมีบทบาทที่สำคัญในการค้าจูนอำนาจรัฐไทยคือ จะเป็นฐานสำคัญของการสถาปนารูปการปกครองแบบใหม่ของไทยขึ้นนั้นก็คือระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช สิ่งที่ต้องยอมรับก็คือรัฐได้มีบทบาททางเศรษฐกิจน้อยลงในระบบการแข่งกันแบบเสรี ผู้ปกครองของไทยถูกรีดรอนผลประโยชน์ไปไม่น้อย หลายท่านพยายามลงทุนค้าขายแต่กรณีที่ไม่มียกสิทธิทางการเมืองมาค้าจูนเหมือนสมัยก่อน จึงทำให้ค้าขายสู้คนจีนไม่ได้ มีการล้มละลายเกิดขึ้นเนื่อง ๆ ประเด็นนี้อย่าสับสนกับการเติบโตขึ้นของพระคลังข้างที่ในช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 กับการเติบโตของนายทุนที่เป็นขุนนาง เพราะเป็นคนละเรื่องกัน คือหลายท่านเห็นว่าช่วงนี้เป็นช่วงที่มีนายทุนขุนนาง เพราะพระคลังข้างที่ให้อำนาจแก่ความเจริญพระคลังข้างที่ให้อำนาจในฐานะเอกชน คิดดอกเบี้ยเต็มเม็ดเต็มหน่วย และหากการลงทุนเกิดขาดทุนไม่มีเงินใช้ก็จะถูกยึดทรัพย์อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยเช่นเดียวกัน ไม่ใช่นโยบายของรัฐที่จะสนับสนุนระบบทุนนิยมที่มีรัฐเป็นแกนกลาง

อย่างไรก็ตาม ความพยายามของพวกขุนนางที่จะเปลี่ยนตัวเองมาเป็นชนชั้นนายทุนต้องประสบความล้มเหลว ตัวอย่างเช่น **เจ้าพระยาธรรมาดิกิมนตรี** ซึ่งเคยเป็นถึงขั้นแม่ทัพของประเทศ เป็นผู้ที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการบุกเบิกก่อตั้งกองทัพสมัยใหม่ของประเทศ เมื่อหันมาทำธุรกิจ ก็มีแต่ขาดทุนและล้มละลาย และได้พยายามขอให้พระคลังข้างที่ไปร่วมลงทุน แต่พระคลังข้างที่ไม่ยินยอมอย่างบริบูรณ์ทศกรมหาราชฯ พระคลังข้างที่ก็เพียงแต่ให้กู้ยืม และเมื่อ**เจ้าพระยาธรรมาดิกิมนตรี** ล้มชีวิตลง พระคลังข้างที่ก็จะเข้ามายึด เพราะฉะนั้นทุนนิยม

ขุนนางในช่วงนี้จึงไม่มี แต่เป็นสิ่งที่ขุนนางเก่าพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพใหม่ แล้วก็พ่ายแพ้ในทางเศรษฐกิจต่อนายทุนจีน ซึ่งเป็นพ่อค้าเต็มตัวมาตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์

ในแง่ของรัฐในฐานะส่วนรวมเองก็มีปัญหามากมายในการที่จะเก็บผลประโยชน์จากคนส่วนใหญ่ของประเทศที่เป็นชาวนา เนื่องจาก

1. การค้าข้าวที่ขายตัวหลังสนธิสัญญาบาวริงไม่ได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอทุกหนทุกแห่งของประเทศ การที่ชาวนาจะมีรายได้เป็นเงินตราในมืออยู่บ้างในภาคกลาง ในภาคอื่น ๆ การที่จะมีเงินตรามาเสียภาษีให้รัฐนั้น น้อยมาก เพราะฉะนั้นรายได้ที่รัฐได้จากชาวนาจึงไม่สม่ำเสมอ
2. การจัดเก็บค่าภาษี ค่าราชการซึ่งเป็นภาษีแทนการเกณฑ์แรงงานนั้น โครงสร้างของรัฐในระยะนี้ยังไม่พร้อมที่จะจัดเก็บอย่างมีประสิทธิภาพ เช่นในช่วงที่มีการส่งข้าวเป็นสินค้าออกนอกจำนวนถึง 70-80% ของสินค้าออก ปรากฏว่าจะเก็บค่าภาษีได้เพียง 7% ของรายได้ของรัฐทั้งหมดเท่านั้น รวมทั้งเงินค่าราชการก็ได้เพียง 2-7% เช่นกัน (ตลอดคริสต์ศตวรรษที่ 19)

ถ้าเงินจำนวนเท่านี้รัฐไม่สามารถจะอยู่ได้อีกทั้งยังมีปัญหาเกี่ยวกับชาวนาอันเนื่องมาจากสถานการณ์ในภูมิภาคนี้ในช่วงนั้นด้วย กล่าวคืออำนาจรัฐของมหาอำนาจตะวันตก ซึ่งมาตั้งอาณานิคมอยู่รอบ ๆ บ้านเรา กลายเป็นแรงจูงใจที่สำคัญที่ทำให้ชาวนาต้องการหนีไปอยู่ด้วย อย่างเช่น การที่ฝรั่งเศสในเขตลาวประกาศจะเก็บภาษีน้อยกว่าที่รัฐไทยเก็บ ดังนั้น พวกไพร่ที่ไม่มีความคิดเกี่ยวกับเรื่องของชาติ ซึ่งก็จะมีความรู้สึกว่าไปอยู่ที่ไหนก็ได้ขอให้อยู่ดีไว้ก่อน ซึ่งนี่ก็เป็นแรงกดดันที่ทำให้รัฐไทยไม่สามารถที่จะเก็บภาษีจากชาวนาอย่างเต็มที่

เราจะพบว่า รายได้ของรัฐในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อนี้ก็จะมาจากคนจีน และการเคลื่อนไหวของนายทุนจีนเป็นหลัก เป็นภาษีทางอ้อมที่ได้มาจากการเข้ามาของกรรมกรจีนที่เข้ามาทำเหมืองแร่ ทำโรงสีหรือไม่ก็อยู่ในกิจกรรมต่าง ๆ ของพวกพ่อค้าจีน รายได้ของรัฐอีกประการหนึ่งก็คือรายได้จากอบายมุขต่าง ๆ (ที่มีคนจีนเป็นผู้ประกอบการ) เช่น ฝิ่น (ประมาณ 20% ของรายได้ของรัฐ) การพนัน หุย ลอดเตอรี และเหล้า ทั้งหมดจะประกอบกันเป็น 50% ของรายได้ของรัฐไทยในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 จนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 รายได้ดังกล่าวนี้รัฐได้นำไปดำเนินการอะไร

อันดับแรก ทำให้รัฐสามารถยึดหยุ่นต่อชาวนา

ได้มากคือ สามารถรักษาอุดมการณ์เก่า เพื่อก่อให้เกิดความจงรักภักดีที่มีต่อรัฐต่อไปได้

อันดับที่สอง คือใช้สร้างกลไกอำนาจรัฐใหม่ สร้างกองทัพ สร้างกระทรวงมหาดไทย สร้างทางรถไฟ เพื่อขยายการปกครองของกรุงเทพฯออกไป รวมทั้งเอามาให้เงินเดือนข้าราชการสมัยใหม่ซึ่งจะเข้ามาแทนที่ขุนนางแบบเก่า

เพราะฉะนั้น คนจีนจึงอยู่เบื้องหลังการเติบโตของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่เกิดขึ้นในช่วงรัชสมัยของรัชกาลที่ 5 คือถ้าไม่มีเศรษฐกิจทุนนิยมจากบทบาทของพ่อค้าจีนแล้ว ระบอบนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้

ระบบไพร่นั้นจะต้องเป็นระบบที่มีขุนนางแบบเก่าที่ไม่ได้รับเงินเดือน ทำหน้าที่คุมไพร่แต่ละหมวดหมู่ กรม กอง ขุนนางจะเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐก็เพราะมีระบบไพร่เป็นฐาน เมื่อระบบไพร่ถูกระบบทุนนิยมกัดกร่อนเสื่อมทรุดลงไป จึงทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์สามารถสถาปนาอำนาจขึ้นมาเป็นแกนกลางในการปกครองได้อย่างแท้จริง หมายความว่า สถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจะมีฐานมาจากระบบทุนนิยม โดยมีคนจีนเป็นแกนกลางคอย supply ในด้านเงินทองให้แก่รัฐ

ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชนี้เป็นกรศึกหน้าของประวัติศาสตร์ไทยอีกก้าวหนึ่ง เพราะว่าเป็นการยกเลิกความสัมพันธ์เก่าระหว่างรัฐกับราษฎร คือการที่ราษฎรจะถูกจัดตั้งเป็นกรม กอง หมวดหมู่ เป็นไพร่ภายใต้การควบคุมส่วนตัวของขุนนางแต่ละคน กลายมาเป็นที่ทุกคนจะเป็นไพร่หลวง และจากไพร่หลวงก็จะกลายเป็นราษฎรที่เป็นนามธรรมทั่วไปขึ้นตรงต่ออำนาจ ๆ เดียว ความสัมพันธ์นี้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ดี เพราะแทนที่ไพร่จะต้องสังกัดหมวดหมู่ กรม กอง และถูกเรียกใช้ได้ทุกเวลา กลายเป็นพลเมืองของอำนาจ ๆ เดียวที่อยู่ไกลตัว

แต่มีข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนฐานันดรจากไพร่ มาสู่ citizen นี้ แท้ที่จริงแล้วก็คือการก้าวตามคนจีนที่มาอยู่ตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์นั่นเอง เพราะคนจีนเข้ามาอยู่ในฐานะเสรีชนตั้งแต่แรก ไม่ได้สังกัดกรม กอง หมวดหมู่ ไม่ได้เป็นไพร่ และจะกลายมาเป็น model ให้กับคนไทย (ความจริงแล้วการกล่าวคำว่า คนไทยนี้อาจจะหายไป คือจะมีชนชาติอื่นอีกมากมายคือ ลาว เขมร มอญ ซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจรัฐไทย ซึ่งก็เขยิบขึ้นมามีฐานันดรเท่าเทียมกัน)

ทำไมชนชั้นนายทุนไทยจึงไม่สามารถสถาปนาระบอบอำนาจรัฐที่เป็นของตัวเองขึ้นมา หลายท่านกล่าวว่าเป็นเพราะมีเชื้อจีน และมีความอ่อนแอทางการเมือง อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาแล้วจะพบ

ว่า ชนชั้นนายทุนเงินในประเทศไทย ไม่ได้มีความอ่อนแอเลย โดยเฉพาะในช่วงหลังสนธิสัญญาบาวริง แต่ที่ความขัดแย้งทางอุดมการณ์กับรัฐไทยไม่ได้เกิดขึ้นก็เนื่องมาจากทางมหาอำนาจจะวันคกได้มาบีบบังคับให้รัฐไทยยอมรับนโยบายเสรีนิยมทางเศรษฐกิจแล้ว เพราะฉะนั้นความจำเป็นที่จะต้องเปลี่ยนแปลงอำนาจรัฐเพื่อกรุยทางปลดปล่อยกำลังการผลิต เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิตจึงไม่มี ในเมื่อไม่มีความจำเป็นจะต้องทำการปฏิวัติ ความขัดแย้งที่เป็นรากฐานสำคัญจริง ๆ ระหว่างนายทุนกับรัฐจึงไม่เกิดขึ้น มีเพียงการกระทบกระทั่งเล็ก ๆ น้อย ๆ ในทางการเมือง

การกระทบกระทั่งระหว่างคนจีน กับรัฐจะก่อรูปมากขึ้นในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ 6 เพราะว่าเป็นช่วงนี้ลักษณะอิสระและพลังคั้นของนายทุนเงินในประเทศไทยได้รับการแสดงออกค่อนข้างมาก เริ่มตั้งแต่การสโตร์งานเพื่อคัดค้านภาษีรัชชูประการ ใน พ.ศ. 2453 (ค.ศ. 1910) ซึ่งเป็นพลังทางการเมืองครั้งแรกที่ทำให้อำนาจรัฐไทยตกใจมาก เพราะว่ามี การหยุดงานทั้งกรุงเทพฯ ต่อมาก็มีปัญหาเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวโค่นล้มราชวงศ์แมนจูซึ่งส่งผลสะท้อนมายังคนจีนในประเทศไทยและทำให้ราชวงศ์ไทยรู้สึกหวั่นวิตกในเรื่องนี้มาก ค.ศ. 1909 ราชวงศ์แมนจูได้ออก พร.บ.เกี่ยวกับสัญชาติขึ้นมาแล้วถือว่าคนจีนโพ้นทะเลเสงักค้อยกับราชวงศ์แมนจู ซึ่งก็ทำให้รัฐไทยหวั่นไหวยิ่งขึ้น พ.ศ. 2430 กบฏหมอลเหล็กก็เลียนแบบ ดร.ซุนยัตเซน โดยจะตั้งสาธารณรัฐขึ้นสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ทำให้อำนาจรัฐไทยซึ่งเคยมีความสัมพันธ์ที่ดีกับนายทุนเงินเริ่มหวั่นไหวค้ออิทธิพลและบทบาทของนายทุนเงิน

ในขณะที่เดียวกันการก่อรูปของความคิดเกี่ยวกับเรื่องชาติก็ค้อย ๆ เกิดขึ้นมา แนวความคิดเรื่องชาติในลักษณะสมัยใหม่ เกิดขึ้นจากการที่สยามถูกปิดล้อมจากมหาอำนาจตะวันตกที่เข้ามาตั้งอาณานิคมก็มีพรมแดนที่แจ่มชัดว่าอีกด้านหนึ่งของเส้นพรมแดนนั้นคนไม่ได้สังกัดกับรัฐนี้ ขณะเดียวกันสิทธิประโยชน์ของชาติฝรั่งต่าง ๆ ที่อยู่ในประเทศไทยก็ระบุไว้อย่างแจ่มชัดว่า การเป็นคนอังกฤษ คนฝรั่งเศส คนเยอรมัน หมายถึงอะไรบางอย่าง ซึ่งไม่เหมือนกับลักษณะโบราณที่มีเพียงไพร่กับนาย การเป็นคนชาติไหนกลายเป็นเรื่องสำคัญ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นพื้นฐานทำให้ความคิดเรื่องชาติค้อตัวขึ้นมา ประกอบกับการเคลื่อนไหวของค่นจีนที่ทำให้ในที่สุดแล้วจะเกิดความรู้สึกถิ่นแหวงแหวงใจกับค่นจีน มีการรณรงค์ทางอุดมการณ์เพื่อชี้ให้เห็นว่า ค่นจีนเป็นคน

ต่างชาติที่เข้ามาคค้ขูดคค้คนไทย แต่ว่าในทางปฏิบัติแล้วก็ไม่สามารถคค้ค่นจีนออกไปได้ เพราะฉะนั้นจึงไม่พบหลักฐานว่าในช่วงนี้มีการคค้ข่มเหงนำใจค่นจีนหรือมีการกีดกันค่นจีนในทางเศรษฐกิจ

อย่างไรก็ตาม ความคิดใหม่ ทำที่ใหม่ ที่มีคค้ค่นจีนนี้ได้ส่งผลผ่านมาจากสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชสู่สมัยการปกครองโดยทหารหลัง พ.ศ. 2475 จะเห็นได้ว่าหลังการเปลี่ยนแปลง พ.ศ. 2475 เป้าในการโจมตีไม่ใช่คค้ค่นจีน หากทว่าจะอยู่ที่ผู้มีอำนาจเดิม ความยากจนของชาวนา ความล้าหลังของประเทศจะถือว่าเป็นเพราะผู้มีอำนาจเดิม เอกสารของคณะราษฎรแสดงให้เห็นเช่นนั้น แต่การโจมตีค่นจีน ถ้าสังเกตสักนิดจะเกิดขึ้นหลังการปราบปรามกบฏบวรเดชใน พ.ศ. 2476 และหลังจากการสละราชสมบัติของนายหลวงรัชกาลที่ 7 เมื่อ พ.ศ. 2478 ซึ่งหมายความว่า การจัดพันธมิตรใหม่ในการปกครองนั้น ลงตัวแล้ว ก็ทหารได้ขึ้นมาอยู่ในฐานะครอบงำในพันธมิตรการปกครอง เป้าในการโจมตีที่ถุกนำขึ้นมาในตอนนั้นก็คค้ค่นจีน แต่เป็นการนำขึ้นมาอย่างมีความสลับซับซ้อนมาก คือมิใช่เป็นความพยายามที่จะโค่นให้นายทุนเงินเหล่านั้ยอมรับการถือสัญชาติไทย และการทำให้นายทุนเงินเป็นคนไทยเพียงชั่วข้ามคืนนั้นก็เพื่อที่จะดึงชนชั้นนายทุนเงินที่เป็นอิสระให้กลับเข้ามาอยู่ภายใต้การนำของรัฐเหมือนสมัยก่อน

ในช่วงจังหวะเดียวกันนี้เองนายทุนต่างประเทศที่มาตั้งรกรากลงทุนในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2398 ก็ถูกขับไล่ออกไปโดยผลของสงครามโลกครั้งที่ 2 และชนชั้นนายทุนเงินที่ได้พิสูจน์แล้วว่าเขาคค้คนท้องถิ่นก็ได้ก้าวเข้ามาแทนที่นายทุนชาวตะวันตกเหล่านั้น ธนากรกสิกรไทย ก็คือ **คุณชิน โสภณพนิช** แห่งธนาคารกรุงเทพฯ ก็ดี ต่างขึ้นมาในช่วงนี้ทั้งสิ้น ช่วงนี้เป็นช่วงที่ชนชั้นนายทุนเงินมีอำนาจทางเศรษฐกิจเต็มที่เพราะว่าฝรั่งได้ถูกไล่ออกไปแล้ว แต่ราคาที่เขาจะต้องจ่ายก็คือการต้องยอมเป็นเครื่องมือของอำนาจรัฐ เพราะฉะนั้นจึงได้กลายเป็นการเคลื่อนไหวที่ครบวงจรนับแต่ต้นรัตนโกสินทร์เรื่อยมา คือ การ

ที่ค่นจีนเข้ามาเป็นแกนขาให้รัฐ สร้างระบบเศรษฐกิจผลักดันให้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐ จากนั้นกลายเป็นอิสระอยู่พักหนึ่ง แล้วก็กลับมามีมือของ รัฐ นโยบายของคณะราษฎรในการที่จะสร้างทุนนิยมแห่งรัฐขึ้นมาคืออาศัยค่นจีนเป็นแกนในการทำงานเหมือนกันเพียงแต่แปรรูปเสียใหม่ให้ถือว่าเป็นคนไทยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ อาจสรุปได้ว่า

1. รัฐไทยได้อาศัยชนชั้นนายทุนเป็นอุปกรณ์เป็นรากฐานในการเติบโตมาตั้งแต่การก่อตั้งรัฐกรุงเทพฯ
2. ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ กับ ชนชั้นนายทุนมีผลเป็นอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือชนชั้นนายทุนเมื่อถึงขีดหนึ่งก็พื้นฐานให้กับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช และเมื่อถึงอีกขีดหนึ่งก็กลายเป็นพื้นฐานให้กับการปกครองระบอบเผด็จการ

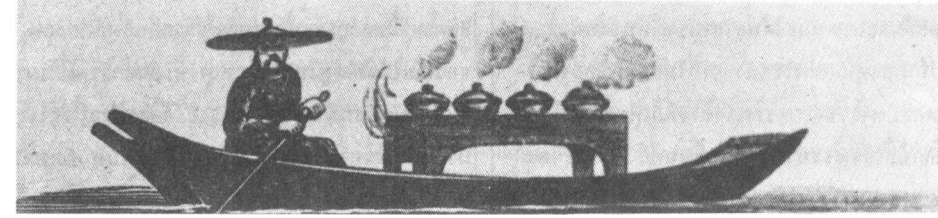
ปัญหาอยู่ที่ว่าสภาพเช่นนี้จะนำไปโดยตลอดหรือไม่ คำตอบอาจจะอยู่ที่ว่า จริง ๆ แล้ว ความขัดแย้งไม่ได้แก้ไขให้ตกไปได้อันตรายคค้ค่นจีนให้เข้ามาเป็น "ลูกน้อง" ของรัฐ คือตลอดระยะเวลาจะมีความตึงเครียดอยู่ และเมื่อทุนนิยมเติบโตไปอีกขีดหนึ่ง การเติบโตของชนชั้นนายทุนหรือที่เรียกว่าชนชั้นกลางก็จะนำไปสู่การปะทะกันระหว่างรัฐ กับ ชนชั้นนายทุน ดังเช่น กรณี 14 ตุลาคม 2516 คือเป็นการปะทะที่ไม่ถอนรากถอนโคน แต่ที่รุนแรงในขั้นที่ขอมมีส่วนร่วมในการปกครอง ความตึงเครียดในปัจจุบันของสังคมไทยมีรากเง้าความเป็นมาดั้งเดิม คือชนชั้นนายทุนยอมรับอำนาจรัฐเดิม อำนาจรัฐเข้ามาโดยตลอดโดยมีพื้นฐานความคิดที่ว่า อำนาจรัฐมีนโยบายเสรีนิยมในทางเศรษฐกิจ แม้ว่าจะไม่เสรีนิยมในทางการเมือง ทว่าเมื่อมาถึงขีดหนึ่งแล้วชนชั้นนายทุนก็ต้องมีส่วนร่วมในการปกครองตามการเติบโตของขนาดของชนชั้นนี้ แต่ไม่ใช่ความขัดแย้งชนิดที่จะนำไปสู่การโค่นล้มอำนาจรัฐ เพียงแต่จะมีความตึงเครียดอยู่เช่นนี้จนกว่าจะตกลงกันได้ว่า ใครควรจะถือหุ่นคค้ไหนในพันธมิตรการปกครอง

คณะกรรมการนักศึกษาริฎญาโท

คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ถอดความและเรียบเรียง

*บทความนี้ ถอดความและเรียบเรียงจากการเสนอรายงานของเสกสรรค์ ประเสริฐกุล ณ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประมาณปลายเดือนมีนาคม พ.ศ. 2531

บทความปริทัศน์

ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*

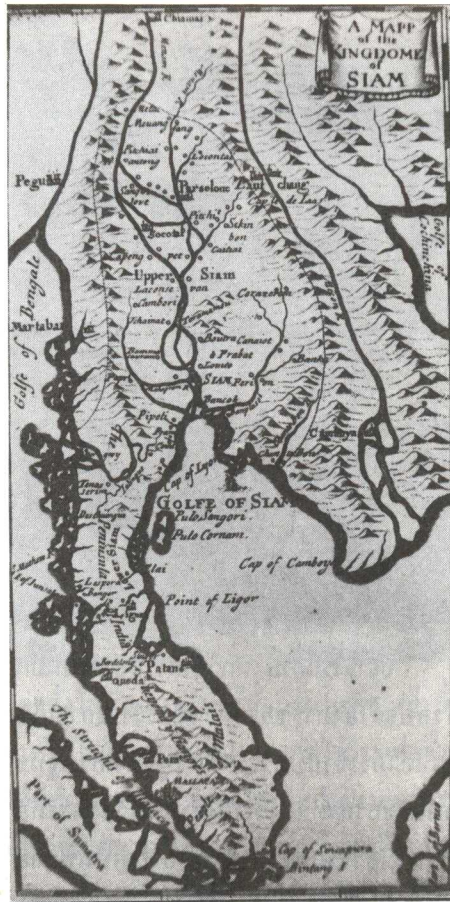
ในบทความนี้ สอง ลีชา ได้พยายามเสนอแง่มุมอีกแง่มุมหนึ่งในการมองระบบเจ้าภาษีนายอากร ปกติเราท่านมักจะได้รับแต่ภาพระบบเจ้าภาษีนายอากรเฉพาะในแง่ลบ แต่สอง ลีชา ได้พยายามศึกษาระบบเจ้าภาษีนายอากรในสถานะทางประวัติศาสตร์และสังคมโดยตัวของมันเอง ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้

1

ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 การขาดแคลนแรงงานและความยุ่งยากในการควบคุมแรงงานมีแพร่หลายครอบคลุมรูปแบบการจัดองค์กรทางสังคมในสยาม ราชอาณาจักรอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ พระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยในการควบคุมแรงงาน กล่าวคือในยุคที่การคมนาคมและการสื่อสารยังไม่พัฒนา จะควบคุมทรัพยากรแรงงานของราชอาณาจักรอย่างมีประสิทธิภาพและดึงเอาความมั่งคั่งจากทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ได้อย่างไร

การจัดองค์กรบริหารซึ่งกำเนิดมาจากการต้องการควบคุมแรงงานมีการจัดลำดับชั้นและการแบ่งช่วงชั้นทางสังคมเป็นลักษณะเด่น คนในสังคมถูกแจกแจงตามชั้นศักดินา ตั้งแต่ศักดินา 5 ถึงศักดินา 10,000 ฐานันดรศักดิ์เป็นเครื่องหมายบอกว่าคนคนหนึ่งมีฐานะเหนือกว่าคนอื่น ๆ ในทางสังคม ผู้มีศักดินา 400 หรือมากกว่าจัดอยู่ในชนชั้นข้าราชการ ซึ่งหมายความว่า ชนชั้นนี้ไม่ต้องการทำมาหาเลี้ยงชีพด้วยการใช้แรงงานโดยตรง แต่เลี้ยงชีพอยู่ได้ด้วยวิธีการริบส่วยและรับบริการแรงงานจากไพร่ ไพร่ถูกจัดเป็นกลุ่มอยู่ภายใต้ความดูแลของนายหรือผู้อุปถัมภ์ นายเป็นผู้ปกป้องและแต่งตั้งนายในศาลให้แก่ไพร่ เพื่อแลกเปลี่ยนกับการบริการแรงงานและการริบส่วย นายของไพร่เองก็ต้องรับผิดชอบต่อผู้อุปถัมภ์ซึ่งมีตำแหน่งทางราชการสูงขึ้นไปอีก

ในทางทฤษฎี รูปแบบความสัมพันธ์

เช่นนี้จะลดหลั่นขึ้นไปตามลำดับชั้น จนถึงผู้อุปถัมภ์สูงสุดคือพระมหากษัตริย์ แต่ในทางปฏิบัติรูปแบบความสัมพันธ์นี้ดำรงอยู่ไม่เคร่งครัด ตลอดประวัติศาสตร์อยุธยา พระมหากษัตริย์ต้องเผชิญกับความทะเยอทะยานของเจ้านายและขุนนางชั้นนำ คนเหล่านี้มักขายฐานอำนาจของตนโดยการจงใจไพร่ให้มาอยู่ได้บังคับกับเสมอมา ฉะนั้น ความยุ่งยากในการควบคุมแรงงานจึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสังคมสยาม นอกจากนี้เมื่อเศรษฐกิจของประเทศเปิดมากขึ้น พระมหากษัตริย์ต้องเผชิญ

ปัญหาในการควบคุมทรัพยากรที่สำคัญกว่า กล่าวคือ ควบคุมไปกับการขยายตัวของชนชั้นนำในสังคมได้ขยายการอุปถัมภ์ของตนอย่างไม่เป็นทางการออกไปยังพ่อค้าต่างชาติ โดยเฉพาะพ่อค้าจีน ความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการดังกล่าวมีอยู่แพร่หลาย ตำแหน่งทางราชการที่ได้รับแจกแจงจากพระมหากษัตริย์กลายมาเป็นทุนสำหรับการสะสมอำนาจเหนือชั้นศักดินาของข้าราชการและขุนนางที่มีความทะเยอทะยาน สภาพเช่นนี้ดำรงอยู่อย่างแน่นชัดในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และระบบเจ้าภาษีนายอากรก็ขนานรับกับสภาพเช่นนี้ในปริมณฑลของการเก็บรวบรวมรายได้ของรัฐ

2

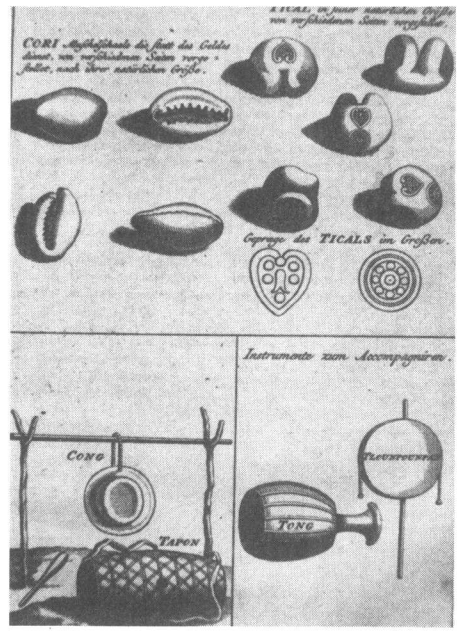
ภายหลังจากการที่พม่าตีกรุงศรีอยุธยาแตกแล้ว ราชอาณาจักรสยามตกอยู่ในสภาพล้มละลาย ผู้ที่เหลืรอดจากสงครามต้องเผชิญกับความอดคัดขัดสน เนื่องจากการกีดกันและการค้าขนาดเล็กอันเป็นอาชีพหลักสำคัญของประชาชนถูกทำให้แตกสลาย อย่างไรก็ดี หลังจากปราบปรามก๊กต่าง ๆ และสามารถรวบรวมอำนาจเป็นปึกแผ่นแล้ว พระเจ้าตากสินได้มองหาวิธีการอันถาวรในการแจกจ่ายอาหารแก่ประชาชน และสร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่ที่ธนบุรี ในหลาย ๆ วิธีการค้ากับจีนได้รับเลือกเป็นวิธีการสำคัญในการเร่งรัดฟื้นฟูเศรษฐกิจและสภาพทางวัตถุของราชอาณาจักร ด้วยการค้ากับจีนนี้เองที่ทำให้พระองค์ได้ตั้งสินค้าที่มีคุณค่าทางยุทธศาสตร์และสินค้าที่เป็นวัสดุก่อสร้างอันเป็น

ความจำเป็นเร่งด่วน จากราชสำนักจีน

การฟื้นฟูเศรษฐกิจและสภาพทางวัตถุของราชอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 1 ยังคงพึ่งพิงอยู่กับการค้ากับจีน พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 1 บันทึกไว้ว่า รายได้จากการเก็บภาษีอากรในรัชกาลนี้คงจะไม่สูงนัก รายได้ส่วนใหญ่คงจะมาจากการค้าสำเภา อย่างไรก็ตาม ตลอดรัชสมัยรัชกาลที่ 2 การค้ากับจีนมิได้นำกำไรให้แก่พระคลังสมบัติอีกแล้ว เนื่องจากการเข้าร่วมในการค้าของพระมหากษัตริย์ลดลง สินค้าเข้าก็เปลี่ยนจากสินค้าที่เป็นความจำเป็นเร่งด่วน มาเป็นสินค้าบริโภคของชนชั้นสูง และสินค้าเพื่อขายต่อในตลาดในสมัยรัชกาลที่ 2 ดูเหมือนว่าผู้ที่ประสบความสำเร็จทางด้านการค้าได้แก่ขุนนางและพ่อค้าจีน

ที่น่าสนใจก็คือ รัชกาลที่ 3 ผู้ซึ่งเคยมีความผูกพันอย่างลึกซึ้งและได้กำไรจากการค้ากับจีนนั่นเอง ที่ทรงเป็นผู้ประกาศเลิกการค้าของพระมหากษัตริย์ การพึ่งพิงอยู่กับการเกณฑ์แรงงานอย่างเข้มงวดและสิทธิพิเศษทางการค้าของพระมหากษัตริย์ก็กลายมาเป็นสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับเศรษฐกิจที่เปิดมากขึ้นราวกลางทศวรรษที่ 1820 การผลิตของประเทศอยู่เหนือระดับการผลิตเพื่อการยังชีพเพียงพอที่พระมหากษัตริย์จะหันมาคิดเก็บรวบรวมรายได้จากรายได้ประเทศเป็นหลักแท้ที่จริงแล้ว ภาษีอากรเป็นวิธีการหนึ่งในการรวบรวมรายได้ของรัฐซึ่งใช้มาตั้งแต่สมัยอยุธยา พระมหากษัตริย์รับเงินจำนวนหนึ่งที่เสนอโดยเอกชน และให้สิทธิเอกชนเก็บรวบรวมภาษีอากรจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งประชาชนทำและมีภาระต้องจ่ายเป็นภาษีอากรให้แก่รัฐ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพระมหากษัตริย์มอบหมายให้เอกชนเป็นผู้เก็บภาษีจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประชาชนแทนพระองค์นั่นเอง วิธีการนี้เรียกกันว่า ระบบเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งระบบนี้รวมไปถึงการอนุญาตให้เจ้าภาษีนายอากรดำเนินการผูกขาดและมีอำนาจหน้าที่ในการเก็บ

รวบรวมภาษี ภาษีอากรที่จัดเก็บเป็นผลประโยชน์ของรัฐในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้แก่ สุราบ่อนเบี้ย การประมง สวนใหญ่ และการตลาด อย่างไรก็ตามในสมัยรัชกาลที่ 3 พระองค์ได้ตั้งภาษีอากรเพิ่มขึ้นเป็น 38 ประเภท การขยายประเภทภาษีอากรเพิ่มขึ้นเช่นนี้เป็นการสนองตอบของพระมหากษัตริย์ต่อการค้าในช่วงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีความต้องการสินค้าจำเป็นเพื่อการส่งออก

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการหลายท่านมักถือว่าประโยชน์ของการขยายตัวของระบบการเก็บภาษีอากรเข้ากับความเฟื่องฟูของเศรษฐกิจสมัยรัชกาลที่ 3 ตรงกันข้ามนักวิชาการถือว่าการใช้ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นหมายบอกให้รู้ว่าราชอาณาจักรประสบกับความยุ่งยากอย่างหนักในทางการเงิน คำอธิบายก็คือพระคลังโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 ขาดแคลนรายได้ เมื่อรัชกาลที่ 3 ขึ้นครองราชย์พระองค์จึงใช้ภาษีอากรเป็นเครื่องมือในการเพิ่มพูนรายได้ การวิเคราะห์นี้เสนอโดยสมเด็จพระปรมหาราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิมลฉัตร ซึ่งมื่อทริพลต่อการศึกษเกี่ยวกับระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตลอดมา การโยกย้ายขาดแคลนรายได้กับการขยายตัวของระบบเจ้าภาษีนายอากร ดูเหมือนจะเป็นคำอธิบายที่ผิดฝาผิดตัว

ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นการขานรับต่อเศรษฐกิจที่เปิดมากขึ้นในทศวรรษที่ 1820 แม้จะดำเนินไปภายใต้โครงสร้างทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่ในขณะนั้น ระบบเจ้าภาษีนายอากรก็ได้สร้างรายได้ใหม่ ๆ ที่มีอยู่ให้แก่รัฐ ผลที่ตามมาคือทำให้โครงสร้างทางการเมืองและสังคมที่ดำรงอยู่นั้นสามารถเคลื่อนไหวผ่านความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในศตวรรษที่ 19 ไปได้ ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ (closed economy) การควบคุมแรงงานมีความหมายเท่ากับการบรรลุดึงการควบคุมทรัพยากรภายในประเทศของพระมหากษัตริย์ ความปรารถนาและความต้องการของพระมหากษัตริย์สามารถบรรลุเป้าหมายด้วยการเกณฑ์แรงงานไพร่ ในระบบดังกล่าวการใช้แรงงานโดยตรงของไพร่มีคุณค่าเหนือสิ่งอื่นใด ควบคู่ไปกับการเน้นความสำคัญของการค้าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความต้องการสินค้าจำเป็นเพื่อการส่งออกที่มีความสำคัญมากขึ้น และไพร่กลายมามีคุณค่าในฐานะผู้ผลิต การเกณฑ์แรงงานโดยตรงของไพร่ก็นับวันจะด้อยความสำคัญลง ขณะเดียวกันผลผลิตในรูปพืชเศรษฐกิจของไพร่กลับมีความสำคัญมากขึ้น ไพร่ถูกเกณฑ์แรงงานลดลงจาก 6 เดือน เป็น 4 เดือนในสมัยกรุงธนบุรี และลดลงเป็น 3 เดือน ในสมัยรัชกาลที่ 2 ท้ายสุดก็คือการประกาศยกเลิกการเกณฑ์แรงงานไพร่ และปลดปล่อยทาสในสมัยรัชกาลที่ 5

ระบบเจ้าภาษีนายอากรเป็นตัวกระตุ้นให้มีการปลูกพืชเศรษฐกิจ และมีส่วนเสริมให้การเกณฑ์แรงงานลดลง เพราะระบบนี้ทำให้รัฐมีส่วนร่วมในผลกำไรที่ได้จากการเข้าร่วมในการผลิตและการแลกเปลี่ยนของประชาชน ขณะเดียวกันก็ช่วยให้รัฐสามารถขยายการควบคุมทรัพยากรได้มากขึ้น ซึ่งเป็นความประสงค์ของพระมหากษัตริย์ไทยเสมอมา เช่นเดียวกันกับในระบบอุปถัมภ์ซึ่งนายเซอ่มประชาชนในทางเศรษฐกิจเข้าสู่รัฐ เจ้าภาษีนายอากรได้ดึงรายได้จากกิจกรรมทางเศรษฐกิจ-

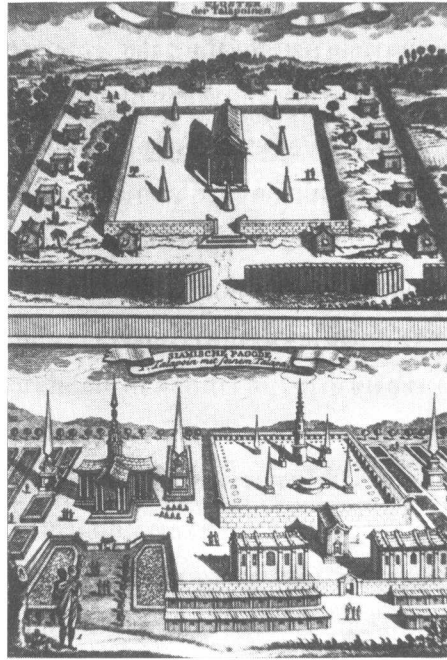
กิจของประชาชนซึ่งไม่เป็นที่รู้จักและไม่ถูกไข่มุกก่อนเข้าสู่รัฐ นอกจากนี้เจ้าภานายอากรยังได้เชื่อมทรัพยากรในหัวเมืองเข้าใกล้ชิดกับเมืองหลวงมากขึ้น

ภาพรวมของระบบการผูกขาดภาษีอากรได้จากเอกสารแต่งตั้งเจ้าภานายอากรคนใหม่ ส่วนใหญ่จะเป็นข้อมูลคล้าย ๆ กัน แตกต่างเฉพาะรายละเอียดปลีกย่อย ภาษีถูกแจกจ่ายให้แก่ผู้ประมูลแต่ละคนเป็นผู้เสนอ ในกรณีที่มีผู้สนใจมากกว่า 1 กลุ่ม ผู้ประมูลสูงสุดมีสิทธิผูกขาดภาษี การประมูลทำผ่านหน่วยงานราชการ ซึ่งได้แก่ มหาดไทย กลาโหม กรมท่า และพระคลังสินค้า หลังจากหน่วยงานรับผิดชอบตรวจสอบความมั่นคงทางการเงิน และผู้กำกับของผู้ประมูลแล้ว สาระการประมูลจะถูกยื่นให้พระมหากษัตริย์ทรงพิจารณา เมื่อพระองค์ทรงอนุญาต เอกชนผู้นั้นก็จะได้รับสารตราแต่งตั้งให้เป็นเจ้าภานายอากร สารตราดังกล่าวจะบอกถึงสถานการณ์ต่าง ๆ ของการแต่งตั้งเป็นเจ้าภานายอากร ระบุจำนวนเงินที่ต้องจ่ายและช่วงเวลาที่ต้องจ่ายให้แก่รัฐ การส่งเงินต้องทำผ่านกรมที่รับผิดชอบ เจ้าภานายอากรจะต้องจ่ายเงินให้แก่ใครบ้าง อัตราการเก็บภาษี ท้องที่ที่ภานายครอบคลุมาถึง คำแนะนำต่อเจ้าเมืองมิให้เป็นอุปสรรคต่อการเก็บภาษี คำแนะนำต่อเจ้าภานายอากรให้ปฏิบัติตามกฎหมาย หลังจากได้รับแต่งตั้งแล้วเจ้าภานายต้องนำไปรับรองไปยังต่อเจ้าเมืองที่รับผิดชอบ เจ้าเมืองจะส่งเพิกถอนเจ้าภานายอากรเดิม ในบางกรณีต้องช่วยเจ้าภานายอากรก่อตั้งโรงภาษี วินิจฉัยข้อขัดแย้งระหว่างเจ้าภานายอากรกับประชาชน โดยอาศัยข้อมูลจากสารตราแต่งตั้ง เมื่อเจ้าภานายอากรออกไปเก็บภาษี กำนันจะเป็นผู้นำเจ้าภานายอากรไปยังครัวเรือนที่มีพันธะต้องจ่ายภาษี และตรวจสอบว่าเจ้าภานายอากรเก็บภาษีตามอัตราและชนิดสิ่งของที่กำหนดโดยสารตราแต่งตั้งหรือไม่ จากกระบวนการดังกล่าวอาจมองได้ว่า เจ้าภานายอากรให้บริการแก่รัฐด้านข้อมูลเบื้องต้น และการ

สำรวจทางการเกษตร เป็นแอมมองและเป็นตัวแทนทางเศรษฐกิจให้แก่พระมหากษัตริย์เตรียมพร้อมให้พระองค์กลายเป็นผู้มีศักยะทางรายได้ในราชอาณาจักร

3

ในสภาพที่องค์กรบริหารไม่มีความซับซ้อน ระบบเจ้าภานายอากรเป็นกลไกที่มีประโยชน์ในการรวบรวมรายได้ให้แก่รัฐ เจ้าภานายอากรมีทีมสำรวจเขตแดนที่ได้รับ

แต่งตั้งให้เก็บภาษีให้ได้ทั่วถึงมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ เจ้าภานายอากรได้รับแต่งตั้งให้มีศักดินา 400 ซึ่งทำให้เจ้าภานายอากรมีสิทธิพิเศษทำให้เขาสามารถเข้าใกล้ชิดกับงานอาชีพของคนได้ดี นอกจากนำรายได้ให้แก่รัฐแล้ว เจ้าภานายอากรยังช่วยจัดเตรียมสิ่งของที่ตนผูกขาดสำรองไว้ให้แก่รัฐเมื่อรัฐต้องการเร่งด่วน ดังเช่นเจ้าภานายฟินได้กลายมาเป็นผู้ช่วยรัฐบาลเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประพาสโดยเรือกลไฟผ่านนครสวรรค์ไปลพบุรี

หน้าที่ทางการบริหารของเจ้าภานายอากรยังรวมไปถึงทำหน้าที่เป็นตำรวจการค้าให้แก่รัฐ ผู้ทำภานายคนโทบรรจสุรา และหม้อบรรจตาลโดนดและน้ำอ้อย ต้องตรวจสอบว่าผู้บรรจสุรา ตาลโดนด และน้ำอ้อยบรรจใน

ภาชนะที่ได้ขนาดมาตรฐานหรือไม่ ถ้าภาชนะไม่ได้มาตรฐานเจ้าภานายจะถูกลงโทษในฐานะที่ไม่เอาใจใส่ ในพื้นที่ที่ไกลออกไป การตั้งภาษีอากรมีความหมายเท่ากับเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของกฎหมายและข้อบังคับ เช่น ผู้ทำภานายฟินต้องจัดทีมพนักงานคอยตรวจสอบการลักลอบนำฝิ่นเข้า ผู้ทำภานายซี้ฝิ่งและรังนกทำหน้าที่ป้องกันมิให้มีการบุกรุกเข้าไปเก็บโดยผิดกฎหมาย เจ้าภานายรังนกรับผิดชอบมิให้มีการฝ่าฝืนเก็บรังนกนับตั้งแต่วางนกออกไข่จนถึงลูกนกสอนบิน เจ้าภานายมีอำนาจจับผู้บุกรุก แต่ไม่มีอำนาจจำคุกหรือลงโทษ ต้องส่งให้เจ้าเมืองเป็นคนตัดสิน แต่ผู้บุกรุกต้องเสียค่าปรับหรือค่าชดเชยให้แก่เจ้าภานายมิใช่จ่ายให้แก่เจ้าเมืองหรือรัฐแต่อย่างใด

ในพื้นที่ห่างไกลซึ่งไพร่ได้รับอนุญาตให้เสียส่วยแทนการเกณฑ์แรงงาน เช่น ส่วยรังนก ส่วยซี้ฝิ่ง เจ้าภานายยังมีส่วนช่วยรับผิดชอบในการรวบรวมส่วยส่งให้แก่รัฐ เจ้าภานายยังได้รับอนุญาตให้จัดเก็บภาษีส่วยต่าง ๆ ในส่วนที่ไพร่ส่วยเก็บได้มากกว่าจำนวนที่ต้องส่งส่วย ขณะเดียวกันเจ้าภานายก็เป็นผู้ผูกขาดการซื้อรังนกและซี้ฝิ่งอีกด้วย

ในหัวเมืองฝ่ายใต้ (ระนอง ตะกั่วป่า พังงา ภูเก็ต) เจ้าเมืองได้รับอนุญาตให้ประมูลผูกขาด “ภาษีผลประโยชน์” ซึ่งประกอบด้วยภาษีสินค้าขาเข้า 100 ซัก 3 ภาษีส่งออกตีบุกอการฝิ่น อการสุรา และอการบ่อนเบี้ย เจ้าเมืองผู้ผูกขาดภาษีมิเพียงแต่สร้างรายได้ให้แก่รัฐจากแดนไกล หากแต่ยังได้ช่วยคำจุนการขยายการบริหาร เช่น จัดเตรียมค่าตอบแทนให้แก่ข้าราชการท้องถิ่น และจัดเตรียมต้นทุนสำหรับการรักษาและปรับปรุงระบบการคมนาคมซึ่งเชื่อมเหมืองตีบุกเข้าสู่ตัวเมือง ขณะเดียวกัน เจ้าภานายอากรมิเพียงแต่เป็นตัวแทนผลประโยชน์ของรัฐ แต่ยังเป็นผู้ลงทุนร่นบุกเบิกและเป็นผู้บริหารอิสระซึ่งช่วยแบ่งเบาภาระรัฐบาลอีกด้วย

4

อย่างไรก็ตามระบบเจ้าภานายอากร

จะสร้างประโยชน์ได้ต่อเนื่องให้แก่อำนาจ ชื่นอยู่ กับเงื่อนไข 2 ประการ ประการแรก เจ้าภายี นายอากรดำเนินงานภายใต้เงื่อนไขการแต่งตั้ง และไม่เป็นสาเหตุสร้างความยุ่งยากให้แก่ผู้ เสียภายีมากเกินไป และประการที่สอง การ ประมูลภายีต้องเป็นไปโดยเสรี ผู้ประมูลสูง สุดต้องเป็นผู้ได้รับสิทธิทำภายี

ในระยะเริ่มแรก ความขัดแย้งที่ดำรง อยู่ระหว่างข้าราชการท้องถิ่นและเจ้าเมืองกับ เจ้าภายีนายอากรอาจถือได้ว่าเป็นการกระทำ เพื่อตรวจสอบการใช้อำนาจเกินขอบเขตของ ฝ่ายหลัง ข้าราชการท้องถิ่นไม่พอใจกับการที่ เจ้าภายีนายอากร และรัฐบาลกลางด่วงล้ำเข้าไป ในเขตอำนาจของตน จากเอกสารที่มีอยู่ พบว่ามีฎีกาจำนวนมากที่เจ้าภายีนายอากร ส่งไปยังรัฐบาลในกรุงเทพฯ เพื่อร้องเรียน เกี่ยวกับพฤติกรรมของเจ้าเมือง ฎีกาเหล่านี้ กล่าวหาว่าเจ้าเมืองไม่ให้ความร่วมมือและ เป็นอุปสรรคต่อการทำงานของตน การไม่ให้ความร่วมมือปกติก่อให้เกิดขึ้นเมื่อเจ้าภายีนาย อากรเข้าไปเก็บรวบรวมภายีจากข้าราชการของเจ้าเมือง ตัวอย่างเช่น ชุนพิณิจวาริ เจ้าภายีหนุ่มและชัน ร้องเรียนว่า ที่บ้านวังสำโรง (พิจิตร) ประชาชนจำนวนมากปลุกหนุ่นและชัน แต่ก้านันได้เตือนให้ชาวบ้านไปหลบซ่อน

เมื่อคนไปเก็บภายีในตำบลใกล้เคียง อีกตัว อย่างเกิดขึ้นที่กำแพงเพชร ในปี 1845 **ขุนชำนาญไพศาล** เจ้าภายีเกวียนได้ร้องเรียนไปยัง กรุงเทพฯ ว่า เมื่อตนไปเก็บรวบรวมภายีเจ้าเมืองไม่อนุญาตให้ประชาชนเสียภายี และกรณีเช่นนี้แพร่หลายไปยังพิจิตร พิชัย พิษณุโลก สุโขทัย และสวรรคโลก

ความขัดแย้งดังกล่าวรวมศูนย์ไปที่ ทักษะที่มองว่า เจ้าภายีนายอากรบุกรุกไปยัง เขตอำนาจของข้าราชการท้องถิ่น หาก สถานการณ์ความขัดแย้งนี้ดำรงอยู่ ประชาชน ก็ถูกเดือนเวลาการรีดภายีออกไป อย่างไรก็ตาม การร่วมมือกันระหว่างเจ้าเมืองกับเจ้าภายีนายอากรมักเกิดขึ้นได้โดยการชักจูงของ เจ้าภายีนายอากร เมื่อเจ้าภายีนายอากรสามารถแสดงให้ผู้นำท้องถิ่นเห็นว่าผู้นำท้องถิ่นจะได้ประโยชน์จากการให้ความร่วมมือ งานของเขาก็ได้รับความสะดวก และส่วนใหญ่ประชาชนมักถูกรีดภายี เอกสารเกี่ยวกับความร่วมมือระหว่างเจ้าเมืองกับเจ้าภายี มีอยู่ไม่มากนัก เนื่องจากความร่วมมือนี้ไม่ได้ จัดเตรียมอย่างเป็นทางการ จะมาถึงหุรัฐบาล กลางก็ต่อเมื่อประชาชนร้องเรียนเข้ามา ทว่า ความไม่พอใจของประชาชนก็มีมาถึงหุรัฐบาล กลางเช่นกัน ในปี 1859 **เจ้าพระยาระวีวงศ์**

(**ขำ บุนนาค**) เจ้ากรมท่าเดินทางไปยังระนอง เพื่อสืบสวนกรณีที่เจ้าเมืองถูกฟ้องร้อง ขณะที่ ท่านอยู่ที่นั่น ท่านก็ได้รับการร้องเรียนเกี่ยวกับเจ้าภายีนายอากรเช่นกัน เจ้ากรมท่าจึงตัดสินใจเดินทางไปสำรวจเมืองอื่น ๆ ซึ่งอยู่ใน ความควบคุมของตน เพื่อค้นหาความแค้น เคืองของประชาชนต่อเจ้าภายีนายอากรใน จำนวนที่มากขึ้น ดังนั้นการกระทำที่ไม่ถูกต้องบางอย่างของเจ้าภายีนายอากร ซึ่งมีเจ้าเมืองรู้เห็นเป็นใจจึงได้ถูกเผยออกมา

ประชาชนร้องเรียนต่อ**เจ้าพระยาระวีวงศ์**ว่า เมื่อพวกเขาเข้าสู่กร เจ้าภายีนายอากร ไม่อนุญาตให้พวกเขาขายเนื้อหมูให้คนอื่น นอกจากเจ้าภายีเอง เจ้าภายีซื้อจากพวกเขา ในราคาถูกแต่นำไปขายต่อในราคาที่สูงกว่า เจ้าภายียังเก็บภายีจากครัวเรือนที่เลี้ยงเป็ดไก่ เดือนละ 1 บาท แม้ว่าเป็ดเลี้ยงเพื่อเป็นอาหาร ในครอบครัวก็ตาม เจ้าพระยาระวีวงศ์ ได้ตรวจสอบสารตราแต่งตั้งพบว่าเจ้าภายีได้รับสิทธิเรียกภายีจากการขายเนื้อหมูและเป็ด ไก่ในอัตรา 1/12 ของราคาขาย เจ้าภายีไม่มี สิทธิบังคับให้ประชาชนขายให้แก่นตน และไม่ได้ รับสิทธิในการเรียกเก็บภายีจากทุกครอบครัวที่เลี้ยงเป็ดไก่เพื่อบริโภค นอกจากนี้ เจ้าพระยาระวีวงศ์ยังพบการเก็บภายีอากรซ้ำ ซ้อนอื่น ๆ อีก เช่น ยาสูบ มันฝรั่ง เฟง เป็นต้น

ยิ่งกว่านั้น บ่อยครั้งที่เจ้าภายีนายอากร ได้ฉกฉวยผลประโยชน์จากความไม่รู้หนังสือ และอวิชชาของประชาชน **พระยาอนุมานราชธน** ได้ชี้ให้เห็นการใช้กลโกงของเจ้าภายี นายอากรไว้ 2 กรณี กรณีแรก เกี่ยวกับค่าน้ำ ผู้ผูกขาดอากรค่าน้ำซึ่งได้รับสิทธิเรียกเก็บ ภายีจากเครื่องมือจับปลาของคนตนไปเก็บ ภายีจากทุกครัวเรือน ทั้ง ๆ ที่ไม่มีเครื่องมือ จับปลา เมื่อถูกโต้แย้ง คนของเจ้าภายีก็ถาก ถาบว่าค่าน้ำหรือเปล่า เนื่องจากแม่น้ำลำ คลองเป็นของหลวง เมื่อค่าน้ำก็ต้องเสียค่าน้ำ บอกรออยู่ในตัวแล้วว่าเป็น “ค่าน้ำ” อีกกรณีคือ ภายีกล้วย เจ้าภายีรับผูกขาดจัดเก็บอากร กล้วยเป็นกอ แต่คนของเจ้าภายีไม่เรียกเก็บแก่

ชาวไร่กล้วยเป็นรายต้น เจ้าของไร่คัดค้าน
คนของเจ้าภาษีก็อ่านข้อความในสารตราตั้ง
โดยอ่านคำว่าออกเป็นคำว่าต้นไป

ดังนั้น ประชาชนไม่เพียงแต่แบกรับการ
จ่ายภาษี แต่ต้องเผชิญกับเล่ห์เหลี่ยมและเพทุบาย
ของเจ้าภาษีนายอากรผู้ซึ่งพยายามรีดค่าไ
จากภาษีอากรให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

อย่างไรก็ตาม ประชาชนก็มีโล่ห์กำบัง
จากการรีดภาษีเกินขนาดของเจ้าภาษีนาย
อากรอยู่ประการหนึ่ง ถ้าเจ้าภาษีนายอากรเก็บ
ภาษีโดยปราศจากเหตุผล ประชาชนสามารถ
เลิกผลิตและเลิกรวบรวมสินค้าส่วนเกินเพื่อ
ค้าขายในตลาดหันมาผลิตเฉพาะเพื่อยังชีพ
กรณีเช่นนี้หากเกิดในระดับที่กว้างขวาง ผล
เสียก็ตกแก่เจ้าภาษีนายอากรเช่นกัน ที่เพชร-
บุรี ขุนศรีสำรวจ รายงานในปี 1865 ว่าตน
ไม่สามารถเก็บภาษีหม้อบรจุน้ำตาลได้
เพราะประชาชนจำนวนมากที่ผลิตตาลโดนค
ลดการผลิตลง ที่จริงแล้วการผลิตล้มเหลวลง
เพราะเพทุบายของขุนศรีสำรวจเอง เขาออก
คำสั่งให้ทำหม้อน้ำตาลขนาดเล็กลง เพื่อให้ผู้
ซื้อซื้อหม้อจำนวนมากขึ้น และเพิ่มราคาหม้อ
สูงขึ้น ประชาชนจำนวนมากจึงเลิกทำตาล
โดนคเพราะไม่มีกำไร ผลที่ตามมาคือทั้งผู้
ผูกขาดภาษีหม้อและภาษีตาลโดนคไม่สามารถ
ดำเนินกิจการของตนต่อไปได้และต้องคืนแก่
รัฐบาล พระมหากษัตริย์ก็ว่าตำหนิในพฤติ-
กรรมที่เห็นแก่ตัวของเจ้าภาษีซึ่งเป็นเหตุให้
เกิดความล้มเหลวของการผลิต กรณีเช่นนี้
ก่อทั้งภาระหนักให้แก่ประชาชนและลดทอน
รายได้ของรัฐ ขุนศรีสำรวจถูกถอดจาก
ตำแหน่งเจ้าภาษีนายอากร

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่าการประมูลภาษี
ถ้าประมูลกันอย่างเสรีประโยชน์จะตกแก่รัฐ
อย่างไรก็ตามราวช่วงปลายรัชกาลที่ 4 สภาพ
การประมูลโดยเสรีลดลงอย่างมาก ในช่วงนี้
สมาคมลับของชาวจีนได้เข้ามาควบคุมภาษีที่
สร้างรายได้สำคัญให้แก่รัฐ ได้แก่ อากรสุรา
อากรบ่อนเบี้ย และอากรฝิ่น ทำให้เอกชน
ไม่กล้าประมูลแข่งกับสมาคม ซึ่งกรณีเช่นนี้

ได้สร้างผลเสียให้แก่รัฐ Constance Wilson
ได้คำนวณภาวะชะงักงันทางรายได้ของรัฐ
ไว้ว่า เมื่อสมาคมลับเข้ามามีบทบาท รายได้
จากอากรบ่อนเบี้ยลดลงจาก 16,000 เป็น
13,000 บาทในปี 1855 และคงอยู่ในอัตรานี้
จนถึงรัชกาลที่ 4 รายได้จากอากรฝางเพิ่ม
จาก 96,480 ในปี 1851 เป็น 152,480 บาท
ในปี 1861 ซึ่งเป็นปีที่สมาคมลับเข้าควบคุม
ในปี 1867 รายได้กลับลดลงในระดับปี 1851

5

ในระยะเริ่มแรก ระบบเจ้าภาษีนาย
อากรได้สร้างรายได้ให้แก่รัฐ ขณะเดียวกัน

รัฐก็สนับสนุนให้มันเติบโต และยังคงเป็น
แหล่งสร้างรายได้สำคัญของรัฐในสมัยรัชกาล
ที่ 4 อย่างไรก็ตาม ในช่วงปลายรัชกาลที่ 4
นั่นเอง รัฐก็ประสบปัญหาในการควบคุมระบบ
ภาษีอากร ขณะเดียวกันก็ดูเหมือนว่าระบบ
เจ้าภาษีอากรขยายตัวมาถึงระดับที่ไม่อาจ
ขยายตัวต่อไปได้ มีเพียงสิ่งของไม่กี่ชนิดเท่า
นั้นที่ยังไม่ถูกเก็บภาษี จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5
โอกาสที่จะตั้งภาษีใหม่ ๆ ไม่ได้เปิดให้อีก
ต่อไป พระองค์ก็ได้พยายามอย่างมากที่จะ
ควบคุมระบบเจ้าภาษีนายอากร และการปฏิรูป
ด้านการคลังครั้งสำคัญนั่นเองคือจุดสุดท้าย
ที่พระองค์มุ่งควบคุมระบบดังกล่าว.

* เก็บความจาก Hong Lysa, "The Tax Farming System in the Early Bangkok period", *Journal of Southeast Asian Studies*, Vol XIV No.2 (Sept, 1983) pp. 379-399.

ฐิรุฒิ เสนาคำ

คณะรัฐศาสตร์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

เจ้าของ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

413/38 ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพฯ 10700 โทร. 424-5788

ผู้จัดทำ

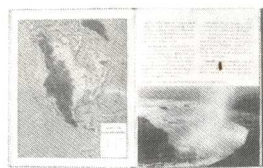
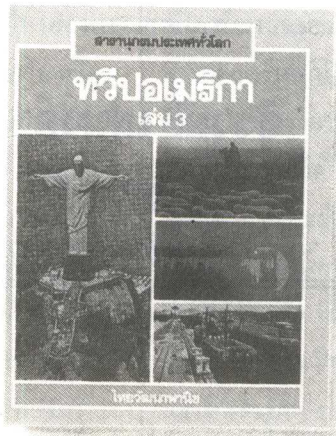
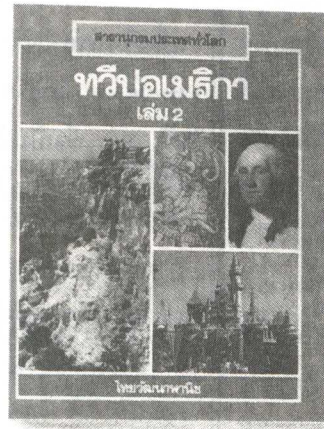
สุดใจ ธารธาราทอง

เกรียงศักดิ์ เชนฐพัฒน์นิช

พิมพ์ที่

บริษัท โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด

อเมริกา

สารานุกรมประเทศทั่วโลก ชุดทวีปอเมริกา

ได้กล่าวถึงดินแดนและประชากรที่ประกอบกันขึ้นเป็นประชาชาติต่าง ๆ ในทวีปนี้ รวมถึงปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นของแต่ละประเทศได้อย่างน่าสนใจ และยังมีเรื่องราวอื่น ๆ อีกมากมายที่น่าสนใจ ในเนื้อหาที่เขียนขึ้นอย่างกะทัดรัด ครอบคลุมหัวข้ออันควรกล่าวถึงอย่างครบถ้วนพร้อมภาพประกอบสีสี่สีตลอดทั้ง ๔ เล่ม

